

Alan Watson Foundation

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ПРАВНУ ИСТОРИЈУ

НАГРАДНИ ТЕМАТ ФОНДАЦИЈЕ „АЛАН ВОТСОН“

Ана Г. Тешић

ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ И УСТАВ ОД 1921

упоредно-правна студија

Овај рад се може преузети са интернет странице
Фондације Алан Вотсон – www.alanwatson.org

Univerzitet u Beogradu

PRAVNI FAKULTET

САДРЖАЈ:

Уводна разматрања.....	6
Први одељак.....	9
Други одељак.....	11
Трећи одељак.....	25
Четврти одељак.....	32
Пети одељак.....	33
Шести одељак.....	41
Седми одељак.....	45
Осми одељак.....	55
Девети одељак.....	57
Десети одељак.....	60
Једанаести одељак.....	62
Дванаести одељак.....	64
Тринаести одељак.....	67
Закључне напомене.....	70
Литература.....	72

Уводна разматрања

Алан Вотсон¹ је својим брилијантним правничким резонем, из које је и произишла теорија о правним трансплантима, пробудио значајну пажњу правника. Његова теза о пресађивању и трансплантацији правних правила и института из једног правног подручја у друго врло је плодна и широка тема која је од непроцењиве вредности када је реч о спекулацији природе и порекла норми који су садржани у неком акту. Са друге стране, наша уставна историја богата је ризница разних примера сукобљености многиких идеја, гледишта, као и непресушне потребе да се напредује. Напредак, сам по себи, био је немогућ без преузимања правних института из европских устава, страних правних школа итд. Сама та трансплантација правних норми није чињена као просто и насумично „преписивање.“ Страни узори урањани су у норме које су произишле из духа нашег народа, прилагођавани су приликама и схватањима који су преовладавали у самом часу рецепције. „Трансплантација често, а можда и увек, обухвата правну трансформацију. Чак и кад трансплантирано право остане неизмењено, његов утицај у новом друштвеном окружењу може бити различит. Уношење неког туђег правила у други сложен систем може да доведе до тога да оно почне да делује на сасвим нов начин.“² Проучавање везе и сличности између два акта неизоставан је корак у разумевању порекла норми, степена и правца развоја права у једном правном систему. Такође, битно је истаћи чињеницу да сваки аутор који врши поређење има ту слободу да одлучи које правне системе ће да пореди. На тој слободи избора потенцира и сам Алан Вотсон кад каже да није могуће покрити све области и правне системе и да не постоји обавеза бављења ни једним посебним предметом или системом.³ Овај рад у фокусу има тему правних трансплантата у оквиру Видовданског устава. Видовдански устав у својој основи садржи Устав Краљевине Србије од 1903. године. У том контексту за овај рад незаобилазан је споменути устав. Он је такође незнатно измењен Устава од 1888. године, тзв. Радикалски устав који се у многим својим сегментима угледа на енглески и белгијски узор. Дакле, биће речи и о белгијском уставу од 1831. године и енглеској уставности. Решења белгијског устава била су узор другим европским уставима попут Устава Великог војводства Луксембург од 1868. године. Посматраће се такође и сличност са Уставом Швајцарске конфедерације од 1874. године, затим са Уставом Сједињених Америчких Држава итд. Тражиће се међу одредбама Видовданског устава и подударност са правним актима који су бисери светске правне баштине попут Декларације о правима човека и грађанина, Закона о

¹ “Watson is generally portrayed as the modern father of transplantation theory. Watson’s central argument is that transplantations are a pervasive characteristic of legal development”, *Transplanted constitutionalism or transplanted constitution? Application of transplantation theory to constitutional reform*, Lisa Toohey, The University of the South Pacific, Vanuatu, 2005

² Алан Вотсон, *Правни транспланти*, Београд, 2002, стр. 174

³ А. Вотсон, 44

правима итд. Исто тако, нови елементи, до тада непознати нашој уставној историји биће тражени у тзв. Вајмарском уставу од 1919. године. У једном оквирном погледу овај рад ће бити базиран на сличностима међу споменутих уставних текстовима и Видовданским уставом. Када се прелистава литература која се бави уставном историјом Србије види се тенденција у радовима многих аутора да праве један нарочит пресек кад стигну до Устава од 1903. године, а са друге стране многи радови започињу баш са Уставом од 1921. године тј. Видовданским и у даљем току рада настављају са описима устава који су доношени у наредним деценијама. Реч је о томе да је Видовдански устав створен у посебној ситуацији насталој након уједињења “троплеменог народа.”⁴ Од тог тренутка престаје да постоји Краљевина Србија и настаје Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. То заједништво је под различитим државним именима опстало све до 1992. године када је дошло до прекида таквог континуитета. За целовито сагледавање одредаба Видовданског устава није довољно само пуко поређење истих са одредбама других уставних текстова и правних аката. Битно је још обратити посебну пажњу на околности под којим је уставни текст настао. Дакле, важан корак је и сагледати који су фактори били пресудни за његов крајњи изглед, као и целокупну атмосферу која је утицала на дефинисање уставних одредаба. Стога, у наредним редовима биће разматрани многи од тих околности који су учинили да Видовдански устав буде такав какав јесте. Један од тих фактора због којих је и настао овај уставни текст представља образовање државе Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године.⁵ Детаљи догађаја који су претходили уједињењу нису предмет овог рада, мада је познавање истих потребно за ближе разумевање природе Видовданског устава. Када се погледа, такође, на ситуацију која је постојала пре, али и након уједињења, виде се огромне противречности у погледу степена развијености, парламентарне традиције, вероисповести итд. земаља које су ушле у састав Краљевине Срба Хрвата и Словенаца.⁶ Пред новонасталу државу постављена су бројна питања око тога хоће ли нова држава бити унитарна или сложена, какав ће облик владавине бити, каква локална управа итд. Јасно је већ на први поглед колико је само противречности постојало у новонасталој држави и колико је само спорних питања стављено пред младу земљу која је тек изашла из рата. Када је дошло до уједињења природно се наметнуло и питање доношења писаног, кодификованог устава нове државе. Видовдански устав је у складу са уставном традицијом назван је по празнику на који је проглашен. Било је то 28. јуна 1921. године. Представљао је резултат различитих аспирација. Створен је на крхким

⁴ У периоду доношења устава говорило се „троимени народ.“

⁵ Питање правне природе настанка Краљевине СХС је постављено још у првим данима њеног постојања. Дилема је у недоумици правног континуитета државе. Детаљније видети др. О. Рибич, „Да ли је наша краљевина нова или стара држава“, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1925, стр. 241 итд.

⁶ Иако стоји у реченици „земаља“ јасно је да су једино, пре чина уједињења, Србија и Црна Гора биле независне, суверене државе.

темељима нове државе, како би означио један нови почетак, једно ново поглавље у бурним временима, да буде ослонац заједништва и препород свих народа у држави. Наступило је, како је то Слободан Јовановић описао, доба „монархијског прарламентаризма.“ Према начину доношења овај устав припада врсти уставног пакта⁷. Стога је значај Видовданског устава, као првог устава донетог након уједињења неоспоран. Проучавање његових одредаба значајно је не само са аспекта националне уставне историје, већ се тај значај огледа и у разлозима због којих је овај акт постао део те историје, а затим и део опште уставне историје. „Устави у Србији, готово сви без разлике, налазе се, и по својој форми и по својој садржини, на нивоу европске уставности свога времена. Узимајући у обзир време и услове доношења, то су акти на које можемо бити поносни и од којих се чак и данас можемо учити“⁸.

⁷ „Устав-уговор, за који се употребљава и назив уставни пакт, такође представља облик монархијског устава. То је устав, на чијем тексту су се сложили монарх, с једне, и представници „народа“, то ће рећи буржоазије, обично оличени у парламенту, с друге стране... Њиме се успоставља извесна равнотежа између два основна уставна фактора у земљи- монарха и народа...такви устави су били Устав Белгије од 1831, устави балканских монархија у другој половини 19. века (нпр. Устав Србије од 1888), Устав Југославије од 1921. итд.“- Миодраг Јовичић, „Устав и уставност,“ стр. 54

⁸ Миодраг Јовичић, „Устави и уставност Србије у светлу актуелних уставних борби“, стр 10

Правни транспланти и Устав од 1921.

Систематика Видовданског устава знатно одступа од распореда уставне грађе у Уставу од 1903. године. У уставу Краљевине Србије постоји 16 одељака који садрже 202 члана, док Видовдански устав садржи 142 члана распоређена у 14 одељака. Разлика је евидентна и у другачијим називима делова и различитим груписањем уставне материје. Први одељак Видовданског устава носи назив „Опште одредбе“, а у Уставу од 1903. године први део је именован „Облик владавине, државна вера и државна област.“ Тај назив преузет је из Устава од 1888. године.

Одељак 1. Опште одредбе

§ 1

Држава Срба, Хрвата и Словенаца је уставна, парламентарна и наследана монархија. Службени је назив државе: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

Претходни Устав од 1903. године, једнако као и Устав од 1888. године, у уставној дефиницији државе испуштају реч „парламентарна.“⁹ Видовдански устав, дакле, у свом првом члану користи формулацију „уставна, парламентарна и наследна монархија.“ Устав од 1903. године по свом карактеру садржао је све одлике парламентаризма. Видовдански устав у погледу усавршавања институција које обезбеђују парламентаризам не иде корак унапред у односу на претходни устав.¹⁰ Те стога, иако је изричито споменут у уставној дефиницији, парламентаризам, није нарочито напреднији када се упореди са оним парламентаризмом гарантованим у Уставу од 1903. године или Уставу од 1888. године. Шта више, парламентаризам подразумева владу парламентарне већине, буџетско право парламента и право парламента да стварно, а не формално, одлучује о свом сазиву и распуштању. Када се проуче сви ти механизми у одредбама Видовданског устава видљива је доминантна позиција краљеве власти. Дакле, парламентаризам у Видовданском уставу није доследно спроведен. О томе ће у даљем току рада бити више речи.

Наредни, члан други Видовданског устава, описује изглед грба и државне заставе. Уважава се, при том, особеност новостворене државе.¹¹

⁹ (§ 1) „Краљевина Србија је наследна уставна Монархија с Народним представништвом“.

¹⁰ О парламентаризму по Видовданском уставу, видети детаљније 186 стр “Државноправни развитак Југославије”, др Фердо Чулиновић

¹¹(§ 2) Грб је Краљевине Двоглави Бели Орао у полету на црвеном штиту. Врх обе главе Двоглавога Белог Орла стоји Круна Краљевине. На прсима орла је штит, на коме су грбови, српски: бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком краку; хрватски: штит са 25 поља црвених и сребрних наизменице; словеначки: на плавој штиту три златне шестокраке звезде. Испод тога бели полумесец.

Државна је застава плава, бела, црвена, у водоравном положају према усправном копљу.

§ 3

Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки.¹²

Претходна два устава не спомињу овакву једну одредбу која је била излишна у једнојезичној Србији.

¹² Истиче се да цртице између српско-хрватски-словеначки немају значење збира већ изједначења, а сама та формулација је чисто политичке природе.

Одељак 2.
Основна грађанска права и дужности

§4¹³

Држављанство је у читавој Краљевини једно. Сви су грађани пред законом једнаки. Сви уживају једнаку заштиту власти.

Не признаје се племство ни титуле, нити икаква преимућства по рођењу.

У § 4 Видовданског устава се говори о држављанству („Држављанство је у читавој Краљевини једно...“) што је разлика у односу на претходне уставе који спомињу грађанство (§ 6 Устава од 1903. и § 6 Устава од 1888. године спомињу формулацију у којој стоји да се грађанство добија и губи онако како одређује устав и закон). Такође, овај члан Видовданског устава истиче како је држављанство једно. Споменута формулација рефлектује потребу да се нагласи да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца унитарна држава и да у њој постоји само једно држављанство, а не двојно, као што је то случај са федералном државом.

Устав гарантује једнакост грађана пред законом, као и уживање једнаке заштите власти.¹⁴ Исти § 4, у свом ставу другом, спомиње непризнавање племства и титула чиме се укида свако преимућство по рођењу¹⁵. То није новина Видовданског устава јер исте забране предвиђају оба претходна устава. Целокупан садржај § 4 је био распоређен у § 6, 7, 8 Устава од 1888. године, а затим се исти текст од речи до речи појављује у § 6, 7, 8 Устава од 1903. године. Сажимање уставне материје је карактеристично за Видовдански устав што се посматра као извесно побољшање у односу на Устав од 1903. године.

Што се тиче сличних уставних формулација којима је Видовдански устав могуће био инспирисан, битно је обратити пажњу на следеће уставне текстове:

- У том контексту, Декларација о правима човека и грађанима од 1789. године у § 1 спомиње:

§ 1

Људи се рађају и живе слободни и једнаки у правима. Друштвене разлике могу бити засноване само на заједничкој користи.

- Декларација о правима човека и грађанина од 1793. године:

¹³ Тамним словима ће у даљем току рада бити истакнуте одредбе Видовданског устава како би се начинила дистинкција у односу на одредбе других устава са којима се врши поређење.

¹⁴ Узевши у обзир уставно начело о једнакости грађана пред законом, не треба испустити из вида да Видовдански устав не признаје једнакост у односу на пол јер се женама не признају нека права, затим уочљива је неједнакост када је реч о „признатим“ вероисповестима и оним „непризнатим“ итд. Дакле, та једнакост је негирана у неким одредбама које следе. Са друге стране, многи уставни, као нпр. Вајмарски устав изричито признају једнакост полова итд.

¹⁵ „Под тирулама разумеју се племићке титуле, а не титуле звања и позива (на пример господин саветник, господин правозаступник), нити академски степени (на пример господин доктор). Непризнавање титуле није исто са забраном титула; свакоме би било слободно носити титулу као саставни део свога породичног имена, али не би могао захтевати да му се она и у службеним актима даје.“ Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, стр 504.

§ 3

Сви људи су једнаки по природи и пред законом.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 4

Својство Белгијанаца стиче се, задржава и губи по правилима које одређује грађански закон.

§ 6

У држави не постоји никакво разликовање на сталеже. Белгијанци су једнаки пред законом...

- Савезни устав Швајцарске конфедерације од 1874. године:

§ 4

Сви Швајцарци су једнаки пред законом. У Швајцарској нема ни потчињених ни привилегија по основу места, рођења, личности и породице.

§ 66

Савезним законима се утврђују границе у којима швајцарски грађанин може бити лишен својих политичких права.

§ 5

Ујемчава се лична слобода.

Нико не може бити узет на одговор, нити бити притворен, нити иначе ма од ког бити лишен слободе, осим у случајевима које је закон предвидео.

Нико не може бити притворен за какву кривицу без писменог и разложима поткрепљеног решења надлежне власти. Ово решење мора се саопштити лицу, које се притвара, или, ако то није могућно, најдаље у року од 24 часа од притварања. Против решења о притварању има места жалби надлежном суду у року од три дана. Ако у овом року не би било жалбе, истражна власт мора решење послати суду у року од 24 часа. Суд је дужан донети своју одлуку у року од два дана, од дан пријема решења. Решење судско је извршно.

Органи власти, који би скривили против ових одредаба, казниће се за незаконито лишавање слободе.

Што се тиче § 9 Устава Краљевине Србије од 1903. године, он говори о ситуацији да нико не може бити притворан, нити личен слободе, без писменог и разложима поткрепљеног решења истражне власти, што се разликује од Устава из 1888. године у речима „истражне власти“ јер претходни устав користи формулацију „истражни судија.“ У даљем току § 9 Устава од 1903. године дакле, спомиње се „истражна власт“ уместо „истражни судија.“ Та одредба је еквивалентна § 5 Видовданског устава који уместо решења „истражна власт“ сада користи „надлежна власт.“ Такође § 5 је нешто сажетији у односу на § 9 претходног устава, али је смисао одредбе о притварању исти. Ипак, постоји извесна разлика, а она је у року у ком је

суд дужан донети одлуку да решење „оснажава или уништава,“ како стоји у Уставу од 1903. године. Видовдански устав је ту нешто еластичнији и оставља суду рок од два дана за разлику од претходна два устава која предвиђају рок од 24 часа.

- У контексту § 5 Видовданског уставна најбитнији је осми члан Декларације о правина човека и грађанина од 1789. године:

§8

Закон може завести само казне строго и очигледно нужне, и нико не може бити кажњен осим на основу закона донетог и проглашеног пре деликта и законито примењеног.

- Амандман 5. који је усвојен 1791. године на Устав Сједињених Америчких Држава од 1787. године је утврдио право на одговарајући судски поступак. Засигурно је представљао битну инспирацију многим уставним текстовима.

Амандман 5. 1791. година

Нико не може да буде позван да одговара за тежак злочин или неки други кажњив злочин, сем на основу пријаве или оптужбе велике пороте, изузев за кривична дела извршена у копненим или поморским снагама или земаљској одбрани, и то за време активне службе у доба рата или јавне опасности; нико не сме да због истог кривичног дела буде двапут изложен опасности по живот нити лишавати живота, слободе и имовине без прописаног законског поступка; не може се ни приватна својина одузети у јавном интересу без правичне накнаде.

- Декларација права човека и грађанина од 1793. године:

§ 10

„Нико не би смео бити оптужен, ухапшен или притворен, осим у случајевима предвиђеним законом и у складу с прописаним процедурама...”

- Када се посматра белгијски устав од 1831. године евидентно је да је дикција његовог § 7 истоветна као и у § 5 Видовданског устава и § 9 претходна два наша уставна текста:

§ 7

Лична слобода је гарантована.

Нико не може да буде кривично гоњен сем у случајевима предвиђеним законом и на начин прописан законом.

Осим у случају затицања на делу нико не може да буде ухапшен без образложене наредбе судије, која мора да буде саопштена у тренутку лишавања слободе или најкасније у року од 24 часа.

- Устав Великог војводства Луксембург од 1868. године у свом § 12 на исти начин регулише ову област:

§ 12

Individual freedom shall be guaranteed. No one may be prosecuted except for the cases and according to the procedure laid down by the law. Except in *flagrante delicto*, no one may be arrested without the reasoned order of the judge served at the time of arrest or within twenty four hours at the latest.

§ 6

Никоме не може судити ненадлежни суд.

Садржина § 6 Видовданског устава је *ad verbum* истоветна као и садржина § 10 Устава од 1903. и Устава од 1888. године.

Следеће одредбе Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и то редом § 7, 8, 9 су копија § 11, 12, 13 оба Устава и од 1903. године и од 1888. године. Разлика је минимална и једино постоји код избора речи којима се истоветна питања регулишу где се види незнатни напредак Видовданског устава што се, наравно, схвата као напредак у смислу временске дистанце која је произвела да се исти појмови другачије формулишу, мада је опет та разлика, минимална.¹⁶

§ 7

Нико не може бити осуђен, док не буде надлежно саслушан, или законитим начином позван да се брани.

- Устав САД од 1787. године:

Амандман 6.
1791. година

У свим кривичним гоњењима оптужени ужива право на брзо и јавно суђење од стране непристрасне пороте државе и области у којој је кривично дело извршено, а та област ће претходно бити законом утврђена, и има право да буде оптужен о природи или основи оптужбе, право да буде суочен са сведоцима против себе, право да се обавезно приведу сведоци у његову корист и право на помоћ саветом у својој одбрани.

- Декларација о правима човека и грађанина из 1793. године:

§ 14

Никоме не би требало судити или га казнити, ако пре тога није био саслушан или позван пред суд, и једино по сили раније објављеног закона.

§ 8

Казна се може установити само законом и применити једино на дела, за која је закон унапред рекао, да ће се том казном казнити.

¹⁶ Нпр. у Видовданском уставу стоји у § 7 „законитим начином,“ а у Уставу од 1903. у § 11 стоји „законим начином.“ Јасно је да је смисао остао исти. Такође, у том контексту, видети Марко Павловић, „Форма и уставноправна техника српских устава,“ Уставни развитак Србије у 19. и почетком 20. века

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 9

Казне се могу установити и применити само на основу закона.

- Устав Великог војводства Луксембург од 1868. године:

Article 14

No penalty may be fixed or applied except in pursuance of the law.

§ 9

Смртна казна се не може установити за чисто политичке кривце.

Изузимају се случаји извршења или покушаја на личност Владачеву и чланове Краљевског дома, за које је одређена смртна казна у кривичном закону.

Изузимају се осим тога и случајеви, у којима је, уз чисто политичку кривицу, учињено још неко кажњиво дело, за које је у кривичном законнику одређена смртна казна, а такође и случајеви, које војни закони казне смртном казном.

- Устав Великог војводства Луксембург од 1868. године:

Article 18

The death penalty on political grounds and civil death and branding are hereby abolished.

- Савезни устав Швајцарске Конфедерације од 1874. године:

§ 65

1. Смртна казна се не може изрећи због политичког кривичног дела.
2. Телесне казне су забрањене.

Члан 10. Видовданског устава започиње реченицом: „**Ниједан грађанин не може бити изгнан из државе.**“ У два устава српска устава од 1903. и 1888. године стоји у § 14 да српски грађанин не може бити прогнан из земље. Разлика је, евидентно, проистекла из чињенице уједињења Срба, Хрвата и Словенаца чиме је ексклузивитет српског грађанина потиснут у други план у жељи да се народи нове државе изједначавају у сваком погледу. Ту није крај диференцираности ова два члана, јер се § 10 поред забране протеривања из једног места у друго (формулација постоји у § 14 претходна два споменута српска устава), допуњава и забраном заточења у једном месту и забраном протеривања из завичајног места без судске пресуде.¹⁷

- Савезни устав Швајцарске Конфедерације од 1874. године:

¹⁷ Сматрам да таква формулација § 10 нергира почетну тезу о забрани протеривања кад се омогућава протеривање уз судску пресуду.

§ 45

Сваки швајцарски грађанин може се настанити било где у земљи.

§ 11

Стан је неповредив.

Власт не може предузети никакво претресање ни истраживање у стану грађана, осим у случајевима које је закон предвидео и начином како је закон прописао.

Пре претреса дужна је власт предати лицу, чији се стан претреса, писмено решење истражне власти, на основу којег се предузима претрес. Против овог решења има места жалби првостепеном суду. Али жалба не задржава извршење претреса. Претрес ће се увек вршити у присуству два грађанина.

Одмах по свршеном претресу власт је дужна предати лицу, чији је стан претресан, уверење о исходу претреса и потписати списак ствари одузетих ради даље истраге.

Ноћу могу полицајци ући у приватан стан, једино у случајевима преке нужде, као и онда, кад буду из стана у помоћ позвани. Томе раду власти присуствоваће председник општине или два призвана грађанина, осим у случајевима призивања у помоћ.

Органи власти, који би скривили против ових одредаба, казниће се за незакониту повреду стана.

Што се тиче § 15 Устава од 1903. године који говори о неповредивости стана, битно је напоменути да он избацује последњи став из § 15 Устава од 1888. године који гласи: „ни у коме случају претрес не може бити ноћу.“ Видовдански устав у том погледу прати Устав од 1903. године. Међутим, он одступа у § 11 у односу на споменути § 15 тако што предвиђа услове под којима полицајци ноћу могу ући у стан, па се стога спомињу два случаја. Први је случај „преке нужде“ где „томе раду власти присуствоваће представник општине или два призвана грађанина“ и случај „призивања у помоћ“ када се због нарочите хитности не тражи присуство трећих лица. На крају се каже да ће бити кажњени органи власти „који би скривили против ових одредаба.“ Узевши у обзир да став други тог члана говори да је стан неповредив „осим у случајевима које је закон предвидео и начином како је законом прописано,“ побројавање ситуација у којима сам устав дозвољава одступање од споменуте забране представља противречност.

- Устав САД од 1787. године:

Амандман 3.
1791. година

Ниједан војник у време мира не сме да станује у приватној кући без пристанка власника, а ни у време рата, сем ако се то не пропише законом.

Амандман 4.
1791 година

Не сме се неоправданим претресима и запленом кршити право грађана на безбедност личности, станова, хартије од вредности, имовине, и налог за то се не сме издавати, сем у случају вероватног основа поткрепљеног заклетвом или свечаном изјавом, уз тачан опис места на коме треба извршити претресање лица или ствари које треба запленили.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 10

Стан је неповредив; до улажења у стан може доћи само у случајевима предвиђеним законом и на начин који закон прописује.

- Устав Великог Војводства Луксембург од 1868. године:

Article 15

The home is inviolable. No domiciliary visit may be made except in cases and according to the procedure laid down by the law.

§ 12

Ујемчава се слобода вере и савести. Усвојене вероисповести равноправне су пред законом и могу свој верозакон јавно исповедати.

Уживање грађанских и политичких права независно је од исповедања вере. Нико се не може ослободити својих грађанских и војних сужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере.

Усвајају се оне вере, које су у ма ком делу Краљевине већ добили законско признање. Друге вере могу бити признате само законом. Усвојене и признате вере самостално уређују своје унутрашње верске послове и управљају својим закладама и фондовима у границама закона.

Нико није дужан да своје верске осведочење јавно исповеда. Нико није дужан да суделује у верозаконим актима, свечаностима, обредима и вежбама, осим код државних празника и свечаностима и уколико то одреди закон за особе, које су подложне очинској, турској и војној власти.

Усвојене и признате вере могу одржавати везе са својим врховним верским поглаварима и ван граница државе, у колико то траже духовни прописи појединих вероисповести. Начин, како ће се те вере одржати регулисаће се законом.

У колико су у државном буџету предвиђени за верозаконе сврхе издаци, имају се делити међу поједине усвојене и признате вероисповести сразмерно броју њихових верних и стварно доказаној потреби.

Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верских богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје званичне дужности, у партијске сврхе.

Наредни § 12 Устава од 1921. године у својих седам ставова разрађују поље слободе вере и савести. Он је на интересантан начин показао у којој мери је постојала несагласност и одсуство компромиса у раду Уставотворне скупштине. Устав већ у својим првим речима члана 12 ујемчава слободу вере и савести, а затим у наредним ставовима овог члана дерогира споменуто начело. Сам основ овог члана нађен је у аустријском Основном државном закону о општим правима грађана од 21. новембра 1867. године. Споменути § 12 Видовданског устава се највише угледа на § 14 и § 15 овог закона. У аустријском примеру је видљива строга подела у ове две одредбе на део који се односи на верска права појединаца и део који се односи на верска права организација. У Видовданском уставу додуше нема такве систематике. Такође, најспорнији, став 7 гласио је: „Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верских богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје дужности, у партијске сврхе.“ Овај став је био поређен са тзв. канцел-параграфом.¹⁸ Канцел-параграф је изазвао велики отпор римокатоличке цркве. Њихов бескомпромисан став о канцел-параграфу Видовданског устава је искоришћаван као мотив критике уставног текста, посредно и нове државе. Битно је истаћи да се још пре доношења Видовданског устава, у раду Уставотворне скупштине појавило питање да ли држава и црква треба да буду одвојени или не.¹⁹ На европском тлу најинтересантнији је, у том контексту, закон о сепарацији цркве и државе од 9. децембра 1905. године у Француској (што је потврђено Уставима од 1946. године и 1958. године). Са друге стране, у прошлости југословенских народа видљив је значај који придаван религији. То је и разлог зашто се у Видовданском уставу узима систем тзв. признатих религија којим се регулише однос на релацији држава-црква. Он не проглашава деобу цркве и државе, већ оставља простор за повезаност цркве и државе. Дакле, каже се у уставном тексту „Усвајају се оне вере, које су у ма ком делу Краљевине већ добиле законско признање.“²⁰ У сваком случају, овај део о канцел-параграфу Устава никад у пракси није примењен иако се за то безброј пута указала потреба. Исто тако верско опредељење није могло бити изговор за избегавање неког положаја или јавне службе.²¹

¹⁸ Канцел-параграф је назив за 130 параграф Немачког кривичног законика. Донет на иницијативу Бизмарка 1871. године. Забрањује црквеним заједницама и организацијама мешање у државне послове.

¹⁹ Постојала су два антиподна става. Према једном одвајање је неопходно (нпр. социјалисти, комунисти). Са друге стране, српска православна црква је била изричито против одвајања сматрајући се као главном државном религијом и националним институтом.

²⁰ Наставак истог става: „друге вере могу бити признате само законом,“ био је опет предмет многих расправа. Сматран је маном овог Устава јер одсуштањем од уставног начела признавања верских слобода крше се основна лична права у смислу непризнатих вера.

²¹ У вези са тим видети § 12 Видовданског устава: „Нико се не може ослободити својих грађанских и војних дужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере.“ Затим истоветни § 20 Устава од 1903. и 1888. године: „Српски се грађани не могу ослободити својих грађанских и војних дужности позивајући се на прописе своје вере.“

§ 13

Штампа је слободна.

Не може се установити никаква превентивна мера која спречава излажење, продају и растурање списа новина. Цензура се може установити само за време рата или мобилизације и то за ствари законом унапред предвиђене. Забрањује се растурање и продавање новина или штампаних списа, које садрже: увреду Владаоца или чланова Краљевског Дома, страних државних поглавара, Народне Скупштине, непосредно позивање грађана да мењају Устав или земаљске законе, или садрже тешку повреду јавног морала. Али у тим случајевима, власт је дужна за 24 часа по извршењу забране спровести дело суду, а овај је дужан такође за 24 часа оснажити или поништити забрану. У противном случају сматра се, да је забрана дигнута. Редовни судови одлучују накнади штете независно од судске одлуке о поништењу забране.

За кривце штампом учињене одговарају: писац, уредник, штампар, издавач и растуривач. Нарочитим законом о штампи одредиће се, кад ће и у којим случајевима које од напред побројаних лица и на који начин одговорати за кривице штампом учињене. Све кривице штампом учињене судиће редовни судови.

Међу политичким правима које гарантује Видовдански устава свакако је од изузетног значаја §13 који јемчи слободу штампе. У односу на Устав од 1903. године који преузима формулацију § 22 Устава од 1888. године, Видовдански устав садржи неке новине. Претходни устав изричито забрањује цензуру штампе осим ситуације у којој садрже увреду Краља и Крљевског дома, или увреду страних владалаца и њихових домова или позив грађана да устају на оружје. Видовдански устав предвиђа поред ових изузетака од уставног начела слободе штампе и забрану растурања и продавања новина или штампаних списа које још садрже увреду Народне скупштине и „садрже тешку повреду јавнога морала.“ Поред ових ситуација, цензура се установљава и за време рата или мобилизације, за ствари које је закон предвидео. Устав од 1903. године се ослања на белгијски пример кад предвиђа да уредник одговара у недостатку писца, штампар ако нема уредника, растурач ако нема штампара. У уставотворној скупштини је постојао велики спор око одредбе Устава од 1921. године који каже да ће за кривице учињене штампом одговорати: писац, уредник, штампар, издавач, растуривач, а да ће се нарочитим законом одредити ко и кад одговара. Како влада није уважила белгијски начин регулисања кривице за повреде побројаних забрана, она га није унела у нацрт, али исто тако није ни дефинисала неки други начин регулисања ове ситуације. Критика опозиције је била усмерена на увођење колективне одговорности, али устав је оставио простор законодавцу да реши ово питање, па и да опет преузме белгијску одредбу о одговорности једног учиниоца. Ипак, овај устав је први у низу устава који гарантује одговорност за штету насталу забраном. Наиме, у уставно тексту, у оквиру § 13 стоји да ће редовни судови одлучивати о накнади штете независно од судске одлуке о поништењу забране.²² На овај члан непосредно се надовезије и

²² Другим речима, суд који решава о поништају забране, не решава једновремено о томе да ли би се и колика накнада штете имала досудити новинама. То је одвојено питање, које суд не може

§138 овог устава по коме: „Може се забранити излагање, односно растурање новине и штампаних списа, који изазивају: мржњу противу државе као целине, верски или племенски раздор, а исто тако и кад посредно позивају грађане да силом мењају Устав или земаљске законе, само ако се из написа очевидно види, да се њиме иде на тако позивање грађана. Пропис чл. 13. став 3, о извршењу забране важи и овде. Када престану нарочита потреба ови се прописи могу укинути и законом.“ Овај §138, заједно са § 13 представљао је најконтроверзније решење у целом Уставу. Огромна неслагања која су постојала још у време рада Уставотворне скупштине одразила су се на дефинитивни изглед одредаба које су регулисале слободу штампе. Најоштрија критика упућена је управо ригорозном § 138 који се налазио у прелазним наређењима Устава и који је представљао решење које би крицијално могло угрозити слободу штампе.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 18

Штампа је слободна; цензура не може никада да буде установљена; од писца, издавача или штампара не може се тражити кауција.

Ако се зна ко је писац и ако је овај настањен у Белгији; издавач, штампар или растурач не могу бити гоњени.

- Устав Великог Војводства Луксембург од 1868. године:

Article 24

Freedom of speech in all matters and freedom of the press is guaranteed, subject to the repression of offenses committed in the exercise of these freedoms. No censorship may ever be introduced. Security may not be demanded of writers, publishers, or printers. Stamp duty on native journals and periodicals is hereby abolished. No publisher, printer, or distributor may be prosecuted if the author is known, if he is a Luxembourger, and resident in the Grand Duchy.

- Савезни устав Швајцарске Конфедерације од 1874. године:

§ 55

Слобода штампе је зајемчена.

§ 14

Грађани имају право удруживања, збора и договора. Ближе одредбе о томе донеће закон. На зборове се не може долазити под оружјем. Зборови под ведрим небом морају се пријавити надлежној власти најмање 24 часа раније.

Грађани имају право удруживати се у циљевима који нису по закону кажњиви.

решавати без нарочите тужбе оних новина које сматрају да су оштећене., Уставно право Краљевине СХС, Слободан Јовановић, 519 стр.

Видовдански устав у § 14 гарантује право удруживања, збора и договора, а ближе одредбе би биле дефинисане у закону. За разлику између претходна два устава који у § 24 и § 25 уредбама и законима прописују детаље о зборовима, Видовдански устав те исте детаља препушта само законодавцу.

- Корени ове одребе јасно се могу видети у Амандману 1. од 1791. године на Устав САД од 1787. године.

Амандман 1.
1791. године

Конгрес не може да доноси никакав закон о установљењу државне религије, као ни закон који забрањује слободно исповедање вере, а ни закон који ограничава слободу говора или штампе или права народа на мирне зборове и на упућивање петиције влади за исправљање неправди.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 19

Белгијанци имају право да се мирно и без оружја окупљају, саображавајући се законима који могу да регулишу ово право, али не подвргнујући га претходном дозволом.

Ова одредба не примењује се на скупове под ведрим небом, који остају у потпуности под полицијским законима.

- Устав Великог Војводства Луксембург од 1868. године:

Article 25

Luxembourgers have the right to assemble peaceably and unarmed in compliance with the laws governing the exercise of this right which may not require prior authorization. This provision does not apply to open-air political, religious, or other meetings which are fully governed by laws and police regulations.

§ 15

Грађани имају право молбе. Молбу може потписати један или више њих, као и сва правна лица. Молбе се могу подносити свима властима без разлике.

Наредни § 15 Видовданског устава признаје грађанима право на молбу. Та молба може бити поднета индивидуално или колективно „свим властима без разлике.“ То је садржај уједно и § 26 претходног устава од 1903. године, као и Устава од 1888. године.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 21

Свако има право да јавним органима упућује јавне молбе које је писало једно или више лица.

Једино органи образовани по закону имају право да упућују молбе у заједничко име.

- Савезни устав Швајцарске Конфедерације од 1874. године:

§ 57

Право петиције је зајемчено.

§16

Наука и уметност слободе су и уживају заштиту и потпору државе. Универзитетска настава је слободна.

Настава је државна.

У целој земљи настава почива на једној истој основи, прилагођавајући се средини којој се намењује.

Све школе морају давати морално васпитање и развијати држављанску свест у духу народног јединства и верске трпељивости.

Основна настава је државна, општа и обавезна.

Верска настава даје се по жељи родитеља, односно старалаца, подвојено по вероисповестима, а у сагласности са њиховим верским начелима.

Стручне се школе отварају према потребама занимања.

Државна се настава даје без уписнине, школарине и других такса.

У колико ће приватне школе и поједине врсте њихове и под којим погодбама бити допуштене, одредиће се законом.

Све установе за образовање под државним су надзором. Држава ће помагати рад на народном просвећивању.

Мањинама друге расе и језика даје се основна настава на њиховом материнском језику под погодбама које ће прописати закон.

Следећи § 16 проглашава слободу науке и уметности, што је новина.²³ Детаљно је разрађено у оквиру овог члана поље личних права које се односи на наставу и установе за образовање, мањинама друге расе и језика. Велика критика је упућен одредби о факултативности верске наставе од стране католичке цркве.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 17

Настава је слободна; забрањена је свака превентивна мера; кажњавање прекршаја регулише се само законом.

Јавна настава која се врши о трошку државе исто тако се регулише законом.²⁴

²³ Видети у том контексту § 149: „Уметност, наука и њихова настава су слободни. Држава их штити и доприноси њиховом развоју.“

²⁴ Видети још и § 9 Устава Француске Републике од 1848. године

§ 17

Неповедивост је тајна писма, телеграфских и телефонских саопштења, осим у случају кривичне истраге, мобилизације или рата.

Сви они који повреду тајну писма, телеграфских или телефонских саопштења казниће се по закону.

Претходни устав од 1903. године и тзв. Радикалски устав у § 23 на истоветан начин регулишу неповредивост тајне писма, телеграфских и телефонских саопштења. Дакле: „Неопвредива је тајна писма, телеграфских и телефонских саопштења, осим у случају кривичне истраге, мобилизације или рата...“ Једина разлика је додаток мобилизације који претходни устав не спомињу у својим текстовима.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 22

Тајност писма је неповредива.

Законом се утврђује који службеници одговарају због повреде тајности писма предатих на пошту.

- Устав Великог Војводства Луксембург од 1868. године:

Article 28

(1) The secrecy of correspondence is inviolable. The law determines the agents responsible for the violation of the secrecy of correspondence entrusted to the postal services.

(2) The law determines the guarantee to be afforded to the secrecy of telegrams.

§ 18

Сваки грађанин има право непосредно и без ичијег одобрења тужити суду државне и самоуправне органе за кривична дела, који би ови учинили према њему у службеном раду.

За министре, судије и војнике под заставом важе нарочите одредбе.

За штете које учине грађани државни или самоуправни органи неправилним вршењем службе, одговарају пред редовним судом држава или самоуправно тело. Дотичан одрган одговоран је њима.

Тужба за одштету застарела за 9 месеци.

Када се ова одредба пореди са § 28 Устава од 1903. године (и у исто време § 28 тзв. Радикалског устава) приметна је новина тј. додаток који предвиђа одштету грађанима за неправилно вршење службе. Порекло таквог решења може се тражити у § 131 тзв. Вајмарског устава који гласи: *“Ако службеник, у вршењу јавне власти које му припада, повреди службену дужност према трећем лицу одговорност по правилу пада на државу или установу у чијој је служби. Они задржавају право регреса од службеника. Редовни правни пут се не може искључити. Ближе регресирање врши се одредбама надлежног законодавства.”*

- Белгијски пример (Устав од 1831. године) је интересантан са аспекта првог и другог става наведене одредбе Видовданског устава.

Article 24

За гођење јавних функционера учињених због дела учињених у служби није потребна никаква претходна дозвола, са изузетком онога што је прописано у односу на министре .²⁵

§ 19

Сва звања у свим струкама државне службе подједнако су доступна, под законским погодбама, свим држављанима по рођењу, као и оним држављанима по прирођењу, који су народности српско-хрватско-словеначке.

Други прирођени држављани могу добити државну службу само ако су десет година настањени у Краљевини; а по нарочитом одобрењу Државног Савета и на образложен захтев надлежнога министра и пре тога.

Биће детаљније анализирана ова одредба у даљем току рада.

§ 20

Сваки држављанин ужива заштиту државе у страним државама. Сваком је држављанину слободно иступити из држављанства пошто испуни своје обавезе према држави.

Забрањује се издавање својих држављана.

Вајмарски устав у § 111: *”...Према иностранству, сви држављани Рајха имају право у границама и изван територија Рајха на заштиту Рајха. Ни један Немац се не сме предавати иностраној влади ради гођења или кажњавања.”*

§ 21

Сваки је држављанин дужан покоравати се законима, служити интересима народне заједнице, бранити отаџбину и сносити државне терете према својој привременој способности, а према одредбама закона.

²⁵ Устав Луксембурга од 1868. године у § 30 садржи истоветно решење као и § 24 белгијског устава од 1831. године.

Одељак 3. Социјалне и економске одредбе

Након Првог светског рата најзначајнији догађај везан за уставност је доношење првог социјалистичког устава у Русији. Реч је о Уставу РСФСР од 1918. године. Следећи битан корак је тзв. Вајмарски устав од 1919. године. „Оба модела остварења захтева социјалне демократије, сваки на свој начин извршиће јак утицај на уобличавање уставног поретка у Европи по свршетку првог светског рата. Први, додуше, више кроз негативно одређење према њему и покушај да се као алтернатива отклони, а други управо као могућ начин за отклањање те алтернативе.“²⁶ Вајмарским уставом је створена демократија по британском и француском узору, начину бирања председника републике по угледу на САД, институције непосредне демократије које су тековина Швајцарске. Он је представљао узор многим послератним уставима. Он спада у низ „професорских“ устава јер је израђен под значајним утицајем Хуга Пројса, професора уставног права. Најбитније одредбе овог устава односе се на права и дужности грађана. Вајмарски устав је унео нека нова решења, као што су институције радничких савета економског представништва, начин регулисања приватне својине ускладу са општедруштвеним интересима, опште право гласа које обухвата и жене и војна лица. Иначе, пре рата је у уставима доминирао концепт политичке демократије. „Либерално-демократске уставе карактерише настојање да се власт свих државних органа, чак и монарха, оправда сувереношћу народа, којим се оправдала и обавезност устава.“²⁷ У сагласју са оваквим виђењем долази до проширења бирачког права и укидања многих цензуса²⁸. Држава остаје по страни када је реч о појединцу који је препуштен потпуној аутономији воље и слободној утакмици у коју се држава није могла уплитати. Након завршетка рата, државе се суочавају са многим губицима, а социјална и економска питања која су до тада била потиснута у приватну сферу појединца почињу све више да потпадају под државни интервенционизам. Дакле, читав онај низ питања у вези са социјалним и економским односима постаје неизбежни део нових уставних текстова. Стари концепт политичке демократије је допуњен новим концептом социјалне демократије у чијем духу бивају писани многи послератни уставни. Вајмарски устав садржи још и тзв. уредбе по нужди, што није никаква разлика у односу на уставне текстове овог периода. Утицај ових нових уставних концепција на Видовдански устав највише је испољен у расправи за време рада Уставотворне скупштине. Тај притисак је уједно и разлог зашто је нацрт Пашићеве владе допуњен социјално-

²⁶ Олга Поповић-Обрадовић, „Каква и колика држава-огледи о политичкој и друштвеној историји Србије 19-21. века“, 394 стр.

²⁷ Ратко Марковић, Уставно право, 64 стр.

²⁸ Као куриозитет треба споменути да опште право гласа није заживело све до окончања Првог светског рата.

економским одредбама које су своје место нашле у трећем одељку устава. Дакле, првобитни нацрт устава није садржао ове одредбе. Оне су придодате уставном нацрту на захтев опозиције. Ове одредбе су први пут прокламоване Видовдсанским уставом и јасно је зашто представљају део који привлачи највећу пажњу.

§ 22

Држава се брине да се свим грађанима створи подједнака могућност спреме за привредне послове којима нагињу. Она ће у том смеру провести стручну наставну организацију и уредити стално помагање школовања способне и сиромашне деце.

Сличну стилизацију о праву сиромашне деце на школовање садржи и Вајмарски устав што се најјасније види из § 146, став 3. где стоји: „...*Рајх, земље и општине обезбедиће јавна средства нарочито помоћ родитељима у васпитању деце која су оцењена способном за школовање...*“

§23

Радна снага стоји под заштитом државе.

Жене и недорасли имају се посебно заштити од штетних послова по њихово здравље.

Закон одређује посебне мере за безбедност и заштиту радника и прописује радно време у свима предузећима.

Наредни, § 23 Видовданског устава у првом ставу започиње речима: „ Радна снага стоји под заштитом државе.“ Еквивалентан је овој одредби § 157 Вајмарског устава који гласи: „*Рад је под посебном заштитом Рајха...*“ Исти § 23 има сегменте подударне деловима су у Вајмарском уставу, у §160 где се радницима и намештеницима гарантује слободно време за вршење грађанских права, у мери у којој предузеће неће имати штету услед тога. Следећи, § 161 гласи: „*Да би се очували здравље и радна способност, да би се заштитило материнство и да би се водила брига о економским последицама старости, инвалидности и несталности живота, Рајх установљава општи режим осигурања са стварним учешћем осигураника.*“ Тај § 161 би се могао довести у вези са § 27 Видовданског устава.

§ 24

Производи умнога рада су сопственост аутора и уживају државну заштиту.

- Устав Немачког Рајха у § 158 проглашава интелектуални рад и право аутора, проналазача и уметника заштићеним од стране Рајха.

§ 25

Слобода уговарања у привредним односима признаје се, у колико се не противи друштвеним интересима.

Истоветну формулацију садржи § 153 Вајмарског устава („У привредном промету важи начело слободe уговарања сагласно законима“) као и § 25 Видовданског устава

§ 26

Држава има, у интересу целине, а на основу закона, право и дужност да интервенише у привредним односима грађана, у духу правде и отклања друштвене супротности.

У § 151 Вајмарског устава се гарантује орагнизација привреног живота тако да се обезбеди начело правичности и живот у складу са људским достојанством, а опет се законска принуда може установити за задовољење нужних захтева општег благостања аналогно у § 26 Видовданског устава.

§ 27

Држава се стара: 1) о поправци општих хигијенских и социјалних услова, који утичу на народну здравственост; 2) о нарочитој заштити матера и мале деце; 3) о чувању здравља свих грађана; 4) о сузбијању акутних и хроничних заразних болести, као и сузбијању злоупотребе алкохола; и 5) о бесплатној лекарској помоћи, бесплатном давању лекова и других средстава за чување народнога здравља сиромашним грађанима.

- Тај § 161 би се могао довести у вези са § 27 Видовданског устава где је споменуто да се држава стара о наведеним аспектима живота.

§ 28

Брак стоји под заштитом државе.

Веома је контроверзан био и § 28 Видовданског устава који каже да брак стоји под заштитом државе. Сличан је § 119 Вајмарског устава: „Брак, као основица породичног живота, очувања и пораста нације, стављен је под посебну заштиту Устава...“ Спорни члан је био трн у оку многима. Објашњење се састојало у аргументу да брак треба посматрати из аспекта народног здравља. Многи аутори касније тумаче ову одредбу као својеврсно прављење дистинкције између брака који склопљен у законској форми и заједничког живота жене и мушкарца који нису у браку. Сматрано је да ова одредба ни на који начин не изједначује брачну и ванбрачну децу нити мужа и жену. Међутим, иако је дикција о уставној заштити брака оба устава иста, Вајмарски устав недвосмислено уводи једнакоста полова, као и једнакост законите и ванбрачне деце.²⁹

§ 29

Држава материјално помаже национално задругарство. Исто тако држава материјално помаже и остала национална привредна удружења, која не раде

²⁹ § 121 Вајмарског устава: “Законодавство је дужно обезбедити вамбрачној деци исте услове телесног, моралног и друштвеног развоја као и законитој деци”.

за добит. Таквим задругама и таквим привредним удружењима, односно њиховим савезима, даје се у кругу њихових послова, под иначе једнаким условима, првенство пред осталим привредним предузећима.

Донеће се закон о задругама, који ће важити за целу земљу.

Сличност се види са § 159. Вајмарског устава.

§ 30

Нарочитим законодавством уредиће се пољопривредна обезбеђења.

§ 31

Обезбеђење радника за случај несреће, болести, беспослице, неспособности, старости и смрти, уредиће се нарочитим законом.

§ 32

Инвалиди, ратна сирочад, ратне удовице и сиромашни и за рад неспособни родитељи погинулих или у рату умрлих рањеника, уживају нарочиту државну заштиту и помоћ у знак признања.

Законом ће се уредити питање о оспособљавању инвалида за рад, и о васпитању ратне сирочади за рад и живот.

У вези са претходна два члана видети § 161 и § 162 Вајмарског устава.

§ 33

Право радника на организовање ради постигнућа бољих радних услова, зајемчено је.

Битна сличност се може уочити и када се посматра горе наведени члан Видовданског устава и § 159 Вајмарског устава у коме стоји: „...*морају се обезбедити слобода удруживања ради...бољих услова рада...*“ Из ове одредбе следи да радници имају право да са својим послодавцем преговарају о условима рада и то организовано. Спор у раду Уставотворне скупштине је постоја око могућности да се ова одредба протумачи као својеврсно правно на штрајк то јест на обуставу рада. Ипак, неспорно је да оба ова члана која садрже и Устав Немачког Рајха и Устав Краљевине СХС не обухватају право на штрајк.

§ 34

Поморству и морском рибарству обратиће се нарочита пажња.

Нарочитим законом уредиће се обезбеђење лица поморског занимања за случај болести, изнемоглости, старости и смрти.

§ 35

Држава се стара о грађењу и одржавању свих саобраћајних средстава, где год то општи државни интереси захтевају.

Наредна два члана Видовданског устава и § 34 који спомиње поморство и рибарство, лица поморског занимања и § 35 о грађењу саобраћајних средстава немају своје упориште у Вајмарском уставу који не спомиње ове области ни у једном свом одељку. Уставотворац ипак ни ове области не дефинише детаљно, већ оставља законодавцу да ближе регулише споменуте области.

§ 36

Лихварство (зеленаштво) сваке врсте забрањено је.

Наведени § 36 који забрањује зеленаштво сваке врсте, може се упоредити са § 152, тачније другим ставом тог члана који гласи: „*Зеленаштво је забрањено...*“

§ 37

Својина је зајемчена. Из својине проистичу и обавезе. Њена употреба не сме бити на штету целине. Садржина, обим и ограничења приватне својине одређују се законом.

Експропријација приватне својине у општем интересу допуштена је на основу закона, уз правичну накнаду.

Вајмарски устав у § 153 гарантује: „*својина је зајемчена Уставом...Својина обавезује. Њено коришћење мора бити једновремено и допринос који се чини општем интересу... Њена садржина и њене границе произилазе из закона...Експропријацији се може приступити само у корист заједнице и на основу законских овлашћења. Експропријација се може вршити под условом правичног обештећења, ако закон Рајха не одређује другчије...*“ У једној сажетијој формулацији § 37 Видовданског устава практично преузима исту дефиницију права својине и одступање од тог права

§ 38

Фидекомиси се укидају.

Задужине с опште корисним наменама признају се. Законом ће се уредити у којим случајевима могу бити промењени намена и предмет задужбине према измењеним приликама.

Вајмарски устав у § 155: „*...Фидеикомиси се морају укинути...*“

§ 39

Законом о порезу на наслеђе има се обезбедити држави учешће у наследству, водит при томе рачуна о степену сродства између наследника и умрлог, и вредности наслеђа.

У § 154 Вајмарског устава стоји: „*Право наслеђа зајемчено је према прописима грађанског права. Удео државе у наслеђима одређују закони.*“

§ 40

Узимање коморе и осталих потреба за војску врши се само уз правичну накнаду.

§ 41

Приватни велики шумски комплекси експропришу се по закону и прелазе у својину државе или самоуправних тела. Закон ће одредити у колико велики шумски комплекси могу бити својина других јавноправних тела, која већ постоје или ће се тек образовати.

Право шумске земљиште, чије пошумљавање траже климатски и културни обзири, прелазе исто тако, по закону о експропријацији, у својина државе или самоуправних тела, у колико се пошумљавање не може другим начином постићи.

Велики шумски комплекси, које је туђинска власт поклонила појединим лицима, прелазе по закону, у државну или општинску својину, без икакве накнаде тим лицима. Закон о шумама одредиће услове под којима се земљорадници и они, који се узгред баве земљорадњом, могу користити сечом дрва за грађу и огрев, као и за испашу стоке, у државним и самоуправним шумама.

Видети § 155, став четврти Вајмарског устава.

§ 42

Феудални односи сматрају се правно укинута даном ослобођења од туђинске власти. У колико су где пре тога рока почињене неправде разрешењем феудалних односа или њиховим претварањем у приватноправне односе, има се законом провести исправка.

Кметови (чивчије), као и у опште земљорадници који обрађују земљу у кметству сличном односу, утврђују се као слободни сопственици државних земаља, не плаћајући сами зато никакву одштету, и имају се убаштинити.

§ 43

Експроприсање великих поседа и раздеоба њихова у својину онима који земљу обрађују, уредиће се законом. Закон ће одредити и каква ће се накнада дати експроприсане поседе. За велике поседекоји су припадали члановима бивших туђинских династија и за оне које је туђинска власт поклонила појединцима, неће се давати никаква накнада.

Насељавање се изводи првенствено помоћу слободно организованих насељеничких задруга, старајучи се о томе да насељеници морају бити снабдевени и неопходним средствима за успешну производњу.

При насељавању, као и при раздеоби експроприсаних земљишта имају првенство потребити ратници, који су се борили за ослобођење Срба, Хрвата и Словенаца, и њихове породице.

Законом ће се утврдити максимум земљишног поседа, као и случајеви у којима се минимум земљишта не може отуђити.

Чланови 42. и 43. Видовданског устава регулишу једно врло значајно питање које се наметнуло приликом уједињења и стварања нове државе, а то је аграрно питање.³⁰

§ 44

За израду социјалног и привредног законодавства установљава се Привредни Савет. Ближе одредбе о саставу и надлежности његовој одредиће се законом.

Како сматра Слободан Јовановић, тај орган имао би бити једно професионално тело које врши дужност стручне законодавне комисије и не би био још један чинилац у законодавству.

У вези са овом одредбом је § 165, став трећи: „ Да би се спровела јединственост економских задатака и да би сарађивали у извршењу закона о подруштвљењу, раднички савети среза и раднички савети Рајха обаразују са представницима послодаваца и других заинтересованих чинилаца становништва, економске савете среза и економски савет Рајха. Устројство економских савета среза и економског савета Рајха мора бити такво да су све значајне ступовне групе представљене у сразмери са њиховом друштвеном и економском улогом.

³⁰ Видети Љубица Кандић, „Аграрно питање и Устав СХС из 1921. године,“ Институт за правну историју, 2/1968

Одељак 4. Државне власти

Следи одељак четврти који носи назив „Државне власти.“ Постојао је у оба претходна уставна текста, са тим што је, у оба устава и од 1903. и од 1888. године био смештен у оквиру трећег дела.

§ 45

Све државне власти врше се по одредбама овога Устава.

Оба претходна устава у свом § 32 забрањују обуставу устава у целини и у деловина. Видовдански устав не садржи ову забрану.

§ 46

Законодавну власт врше Краљ и Народна Скупштина заједнички.

Истоветну формулацију има и § 33 Устава од 1903. године, као и § 33 Устава од 1888. године.

§47

Управну власт врши Краљ преко одговорних министара по наредби овога Устава.

Ова одредба се не разликује од § 38 Устава од 1903. године, као и иста одредба Устава од 1888. године. Једино је разлика уочљива када је реч о ставу другом ових чланова који недостеје § 47 Видовданског где стоји да министре поставља и разрешава краљ.

§48

Судску власт врше судови. Њихове пресуде и решења изричу се и извршују у име Краља на основу закона.

Дословно преузета стилизација § 39 оба претходна споменута уставна текста.

Одељак 5.
Краљ

§ 49

Краљ потврђује и проглашава законе, поставља државне чиновнике³¹ и даје војне чиновне по одредбама закона.

Краљ је врховни заповедник војне силе. Он даје ордене и друга одликовања.

Видљива је сличност ове одредбе са § 43 Устава од 1903. године у коме стоји: „Краљ потврђује и проглашава законе...“ Затим § 45 Устава од 1903. године који започиње речима: „Краљ поставља све државне чиновнике...“ Следећа сличност са Уставом од 1903. године налази се у формулацији § 46 у коме је назначено: „Краљ је врховни заповедник све силе земаљске.“ У наредној одредби, тј. у § 47 стоји: „Краљ даје војне чиновне према одредбама закона.“ И на крају, у § 48 је дефинисано следеће: „Краљ даје законом установљене ордене и одличја.“ Сваки споменути члан Устава од 1903. године је преузет из Устава од 1888. године.

Што се тиче одредаба страних устава занимљива су са аспекта овог рада следећа решења:

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 66

Он врши унапређења у војсци.

Он врши именованја на места у општој управи и спољним пословима, сем изузетака утврђеним законом.

На остала места он врши именованја само на основу изричите одредбе неког закона.

§ 71

Краљ има право да распусти домове, било истовремено, било посебно. Акт распуштања садржи сазивање бирача у року од четрдесет дана, а сазивање домова у року од два месеца.

§ 50

Краљ има право амнестије за политичке и војне кривце. Амнестијом се ниште правне последице кажњивог дела, али се њоме не могу вређати права приватних лица на накнаду штете. Амнестија се може дати пре почетка кривичног поступка и после извршне пресуде. Амнестија је општа или појединачна.

За амнестију министара потребан је претходни поступак Народне Скупштине, али се она ни у ком случају не може дати министрима пре изречене пресуде.

Краљ има право помиловања. Он може досуђену казну опростити, смањити или ублажити.

³¹ Видети § 90 Видовданског устава

Право помиловања по делима кажњивим само по приватној тужби уредиће се законом о поступку судском у кривичним делима.

У § 50 оба претходна устава (од 1903. и 1888. године) речено је да краљ има право амнестије, а наредни § 51 Устава од 1903. се разликује од еквивалентне одредбе Устава од 1888. године. Наиме § 51 оба уставна текста почиње: „Краљ има право помиловања у кривичним делима. Он може досуђену казну кривцу преобратити у казну другог блажег рода, или му је смањити, или сасвим опростити.“ Међутим, у ставу другом Устава од 1903. године, који је не постоји у уставном тексту од 1888. године, стоји следеће: “Прекидање истраге или суђења у току (аболиције) код неполитичких криваца не може бити.”

Видовдански устав говори о амнестији која настаје док траје кривични поступак, па се у зато разуме да је у ову одредбу укључена и аболиција. Са друге стране у овој одредби још стоји „амнестијом се ниште правне последице кажњивог дела“ и „амнестија се може дати...и после извршне пресуде“ што је контрадикторно у смислу самог концепта амнестије који подразумева постојање ретроактивног дејства и ништења пресуде. Помиловање опет, не поништава саму пресуду, већ напросто чини да окривљени не мора издржавати казну. „Према томе, уставни став о ништењу правних последица кажњивог дела код амнестије треба узети у најширем смислу, као ништење не само за будућност, него и за прошлост.“³² Исто тако јасно је да је право амнестије краља прилично ограничено када у свом домету има само политичке и војне кривце.

- решење белгијског уставног текста од 1831. године:

§ 73

Краљ има право да опрости или смањи казне које су изрекле судије, сем кад су у питању министри.

§ 51

Краљ представља државу у свима њеним односима са туђим државама. Он оглашује рат и закључује мир. Ако земља није нападнута, или јој рат није оглашен од које друге државе, за оглас рата потребан је претходни пристанак Народне Скупштине.

Ако земљи буде оглашен рат или она буде нападнута, има се одмах сазвати Народна Скупштина.

Кратко и сажето стоји започиње у ставу првом, члана 52 оба претходна уставна текста: „Краљ заступа земљу у свима односима са страним државама. Он оглашује рат, закључује уговоре мира, савеза и друге и саопштава их Народној Скупштини у колико и кад интереси и сигурност земље то допуштају.“

У овом члану Видовданског устава наглашена су превасходно краљева дипломатска овлашћења где се наводи да краљ представља земљу у спољашњим односима. Краљ има право да закључује уговор о миру што је свакако у вези са краљевим овлашћењима објаве рата. Ова одредба прави јасну разлику између одбрамбеног и нападачког рата. Са друге стране, када дође до рата разликују се две

³² Слободан, Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, 421 стр.

ситуације одбрамбеног рата, прва која представља ситуацију необјављеног рата и друга која представља ситуацију објављивања рата.³³ Потребно је обратити пажњу на Пакт Друштва народа настао 28. априла 1919. године који дефинише који су то заједнички задаци држава у циљу одржавања мира. Дакле, сматра се да је узет у обзир Пакт Друштва народа када се у датом члану говори о нападачком рату. То укључивање скупштине је разумљиво јер рат не може бити реализован без значајних средстава које Скупштина мора одобрити.

Ова одредба је дословно преписана из § 58 и § 59 устава Холандије од 1815. године. При том није уважена измена овог уставног текста од 1887. године.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 68

Краљ командује сувоземним и ваздушним оружаним снагама, објављује рат, склапа уговоре о миру, савезу и трговини. Он о томе обавештава домове чим то интерес и безбедност државе дозволе, прикључујући одговарајућа саопштења.

Уговори о трговини, као и они који би могли оптеретити државу или индивидуално оптеретити Белгијанце, ступају на снагу тек што добију сагласност домова.

Свако уступање, припајање и размена територија могу да се изврше само на основу закона. Тајни чланови неког уговора не могу ни у ком случају да ставе ван снаге објављена чланове.

§ 52

Краљ сазива Народну Скупштину у редован или ванредан сазив.

Он отвара и закључује седнице лично, престоном беседом, или, преко Министарског Савета посланицом или указом.

И престону беседу, и посланице, и указ премапотписују сви министри.

Указ, којим се закључују седнице једнога сазива, садржаће увек и наредбу за дан новог сазива.

Краљ може у свако доба, по државној потреби, позвати Народну Скупштину, која је своје седнице одгодила.

Краљ има право да распусти Народну Скупштину, али указ о распуштању мора садржавати наредбу за нове изборе најдаље у року од три месеца, и наредбу за сазив Народне Скупштине, најдаље за четири месеца од дана распуштања Скупштине. Указ о распуштању Народне Скупштине премапотписују сви министри.

Када се ова одредба упореди са решењем § 54 Устава од 1903. године и Устава од 1888. године види се разлике преваходно у чињеници да по старим уставима краљ може одложити седнице Народне скупштине најдуже два месеца и то само једанпут док траје сазив скупштине. Друга разлика је у року који је предвиђен за указ о распуштању који, дакле, има краћи рок. Он је два месеца за нове изборе и три месеца за сазив нове скупштине од дана распуштања. Када се анализира ово решење мора се имати на уму да одлагање скупштинских седница у Енглеској

³³ То је у сагласности са 3. Хашком конвенцијом од 1907. године.

припада искључиво парламенту за разлику од старих устава којиима је тај чин препуштен краљу. То је начин да се законодавно тело одложи једностраним актом извршне власти тј. краљевим указом. Право круне да одлаже скупштину (као и дом перова) предвиделе су већ француске уставне повеље од 1814. и 1830. и оно је, према овим уставима, било без ограничења (чл. 50, односно чл. 42). Ову формулу познаје и белгијски уставни текст у члану 72. Зато је интересно одсуство овог краљевог овлашћења у Видовданском уставу. Исто тако у енглеском примеру је уведено стално заседање парламента које наши уставни не познају, већ усвајају једно друго решење, а то је постојање тзв. редовних и ванредних заседања скупштине. Овај члан посвећује своју пажњу ванредним заседањима Народне скупштине. Краљ је тај који сазива ванредно заседање. То решење имало је своју историју која започиње француским уставом од 1814. године (тзв. Сенатски устав) и то у његовом § 10 у коме стоји да краљ сазива скупштину искључиво у ванредни сазив. Овај устав није заживео у пракси. Недуго затим, донета је Уставна повеља исте 1814. године која у свом § 50 даје краљу овлашћење да сазива и редовна и ванредна заседања скупштине. Следећа, Уставна повеља од 1830. године садржи истоветну формулацију у свом § 42. У даљем процесу рецепције, формула из француских уставних повеља биће прихваћена у Уставу Италије од 1848. године (чл. 9). Ипак § 70 Устава Краљевине Белгије од 1831. године садржи решење Сенатског устава. Више пута је у раду показан утицај који је овај устав извршио не само на Устав од 1888 године, већ посредно и на Устав од 1903. године и на крају на Видовдански. Ипак, у овом случају он није био узор већ формулација француских уставних повеља од 1814. и 1830. године.

§ 53

Краљ не може бити у исто време поглавар друге које државе без пристанка Народне Скупштине.

Ако Краљ, противно овој одредби, ипак прими Круну друге које државе, сматра се да је дао оставку на престо Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Претходна два уставна текста не садрже став други, мада је ван сваке сумње да је чин примања Круне неке друге државе противно вољи Народне Скупштине истовремено значи губитак права на престо старе државе.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 62

Краљ без сагласности два дома не може истовремено да буде шеф неке друге државе.

Ниједан од домова не може одлучивати о овоме ако није присутно најмање две трећине чланова, а одлука је усвојена ако је за њу гасало најмање две трећине присутних.

§ 54

Ниједан чин Краљевске власти нема снаге, нити се може извршити, ако га није премапотписао надлежни Министар. За све краљеве чине, усмене или

писмене, премапотписане или непремапотписане, као и за све његове поступке од политичког значаја, одговара надлежни министар.

За чине Краљеве као врховног заповедника војске, одговара министар Војни и Морнарице.

Оба устава (од 1903. и 1888. године) у свом § 56 садрже следећу формулацију: „Ни један акт Краљев, који се односи на државне послове, нема снаге нити се сматра извршним ако га није премапотписао надлежни министар, који је самим тим за њ одговоран.“

По Видовдансом уставу „министри стоје непосредно под краљем – то значи да они немају над собом никога старијега осим краља.“³⁴ Министарска одговорност у смислу § 54 Устава од 1921. године односи се и на краљеве писмене акте и на поступање која имају неку политичку важност. Из тога проистиче да министарска одговорност може бити и политичка и кривична. Начин ослобађање такве одговорности је једино оставка јер како краљ дела уз садејство министара, одговорност изостаје када изостане „садејство.“

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 64

Ниједан краљев акт није пуноважан ако га није премапотписао министар који, самим тим, сноси одговорност за тај акт.

§ 55

Краљ и престолонаследник су пунолетни кад наврше 18 година.

Краљева је личност неприкосновена. Краљу се не може ништа у одговорност ставити нити Краљ може бити тужен. Ово не вреди за Краљево приватно имање.

Први став § 55 је уједно део засебног § 58 оба претходна уставна текста (од 1903. и 1888. године). Други став је део § 40 оба претходна устава које опет, не предвиђају изузетак када је у питању Краљево приватно имање.

Неприкосновеност краљеве личности има смисла у толико што краљ изнад себе нема вишу власт. Он има обавезу, што се види из заклетве, да се покорава Уставу и закону, али свеједно санкција у супротном изостаје јер судска власт изриче пресуде „у име краља.“ Чак и да судска власт донесе пресуду којом изриче неку санкцију нпр. немогуће је извршење исте, узевши у обзир да је краљ шеф извршне власти.

§ 56

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца влада Петар I Карађорђевић. Краља Петра наслеђује Престолонаследник Александар и Његово мушко потомство из законитог брака, по реду прворођења.

Кад Краљ нема мушког потомства, он ће одредити себи наследника из побочне линије, с пристанком Народне Скупштине. За ово је решење потребно половина више један од целокупног броја чланова Народне Скупштине.

³⁴ Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, стр. 424

Интересантно, по претходном Уставу од 1903. године краљ нема право да одреди себи наследника уколико нема мушког потомства из законитог брака. Како је краљева власт недељива она прелази у руке само једне личности. Из наслеђивања је изузето женско потомство и то чак и мушко потомство краљевих кћерки. Прворорођени члан династије има предност, а ту предност ужива и његово потомство. Када оно изостане прелази се на следећег члана династије.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 60

Уставна овлашћења су краља су наследна у директном, природном и легитимном Њ. В. Леополда-Ђорђа-Кретјена-Фредерика Сакс-Кобурга, са мушкарца на мушкарца, по реду прворођења, и уз доживотно искључивање жена и њиховог потомства.

Принц који би се оженио без сагласности краља или, ако њега нема, оних који врше његова овлашћења у случајевима предвиђеним Уставом, биће лишен права на круну.

Међутим, краљ или они који, ако њега нема, врше његова овлашћења у случајевима предвиђеним Уставом, могу поништити ово лишавање круне, уз сагласност два дома.

§ 61

У случају да не буде мушког потомства Њ. В. Леополда-Ђорђа-Кретјена-Фредерика Сакс-Кобурга, краљ уз сагласност домова, дату на начин прописан овим чланом, може да именује свог наследника.

Ако не буде извршено именовање на горе наведен начин, престо ће бити упражњен.

§ 57

Краљевски Дом састављају Краљица супруга, живи претци и потомци краљеви у првој линији, са својим супругама, рођена браћа и њихови потомци са својим супругама и сестре Краља владоца. Односи и положај чланова у Краљевском Дому уредиће се статутом који се има озаконити. Ниједан члан Краљевског Дома не може бити Министар ни члан Народне Скупштине.

Ова одредба не постоји ни у једном од претходна два уставна текста (1903. и 1888.) Исто тако, када се погледа претходни члан види се опис династије коју чини краљ Петар, са престолонаследником Александром и његовим потомством. Разлика је у томе што по овом члану у краљевски дом улазе особе назначене у члану, а то не повлачи истовремено и припадништво династији. Суштина је да се право на престо стиче на основу припадништва династији, а не краљевском дому. Када се ради о кћеркама, оне припадају краљевском дому до удаје. Такође, краљ владоц (не оснивач династије) је тај због кога се одређује ко је део краљевског дома, а ко не. Дакле, са сваком променом на престолу, мењају се и чланови краљевског дома.

§ 58

Краљ полаже пред Народном Скупштином заклетву која гласи овако: „Ја (име), ступајући на престо Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и примајући Краљевску власт, заклињем се свемогућим Богом да ћу чувати јединство народа, независност државе и целину државне области, и да ћу Устав неповредан држати; да ћу по њему и по законима владати, и да ћу у свима својим тежњама добро народа пред очима имати. Тако ми Господ Бог помогао. Амин!“

Текст заклетве који је краљ имао сложити пред скупштином како стоји у претходна два устава (од 1903. и 1888. године) је нешто другачији од овог из Видовданског устава. Суштина је свакако у уважавању посебности Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, те се значајна пажња посвећује јединству народа нпр. Дакле, то су неке формулације које нису постојале у старом тексту заклетве.

„Ступити на престо, значи постати краљем. Ступити владу, значи почети вршити краљевску власт...Разлика између ступања на престо и ступања на владу одговара оној разлици која постоји између правне способности и пословне способности. Као што у приватном праву неко може уживати права која није способан да врши, тако је исто могућно да краљевска власт припада некоме ко није способан за њено вршење.“³⁵ Слободан Јовановић ове говори о малолетству краља. Када краљ ступа на „владу“ након што стекне пунолетство (или је већ пунолетан у тренутку упражњења престола) он полаже заклетву у року од десет дана после ступања на престо и све то пред скупштином. Уколико краљ не би положио заклетву, за тај акт повреде Устава одговарају министри као и за сваки други.

§ 59

Краљ борави стално у земљи. Ако се покаже потреба, да Краљ иде из земље на краће време, заступа га по праву Наследник Престола. Ако Наследник Престола није пунолетан, или ако је спречен, Краља ће заступати Министарски Савет. Заступништво се врши по упутствима која Краљ даје у границама Устава. Ово вреди и за случај Краљеве болести, која не ствара трајну неспособност.

За време одсуства Краља или Наследника Престола, Министарски Савет нема право распуштања Народне Скупштине.

Заступништво Министарског Савета може трајати најдуже шест месеци. По истеку тога рока ступају у важност уставни прописи о намесништву.

У односу на Уставе од 1903. и 1888. године ова одредба је детаљније разрађена у смислу да се додају ситуација краљеве болести која не ствара трајну неспособност. Исто, забрањује се Министарском Савету распуштање Народне Скупштине и одређује се максимум трајања заступништва од стање Министарског Савета. То су решења непозната другим нашим уставним текстовима. Дакле, у контексту Видовданског устава болест је једна нарочита фактичка сметња, за разлику од одсуства краља, што је правна сметња. Сама формула „краљ борави стално у земљи“ је искуључива у толико што када краљ није у земљи не може вршити

³⁵ Исто, 376 стр.

државну власт. Дакле, сваки краљев акт који он потпише лишен је важности јер није предузет у земљи. У томе се види сав смисао заступништва.

ОДЕЉАК 6.
Намесништво

§ 60

Краљевску власт врши намесништво: 1) кад је Краљ малолетан; кад је због душевне или телесне болести трајно неспособан да врши Краљевску власт.

О образовању и престанку намесништва решава Народна Скупштина тајним гласањем.

Кад Министарски Савет нађе да је наступио случај Краљеве неспособности, он то саопштава Народној Скупштини заједно са мишљењем три лекара узета са домаћих медицинских факултета. На исти начин поступа кад је у питању Наследник Престола.

Слободан Јовановић сматра да не постоји разлика између заступништва које Устав спомиње у претходном § 59 и намесништва које је регулисано у засебном одељку устава. Ситуација којом се бави § 60 је прилично јасна. Истакнуте су два момента када власт преузима намесништво у име краља.

Претходни уставни текстови од 1903. и 1888. године у својим члановима (§ 61) регулишу ситуацију у којој краљ није пунолетан, али не спомињу краљеву болест као Видовдански устав.

§ 61

Намесничка власт припада по праву Наследнику Престола, ако је пунолетан. Ако Наследник Престола, из узрока побројаних у чл. 60., не може да врши намесничку власт, Народна Скупштина бира тајним гласањем три Краљевска намесника. Краљевски намесници се бирају за четири године. После тога рока, у случају да намесништво мора да се продужи најмање за годину дана, бива понован избор. Ако намесништво има дуже да траје, избор се врши опет за четири године.

Намесници могу бити само рођени Срби, Хрвати или Словенци, грађани Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, који имају 45 година старости и више образовање.

Пре него што узму Краљевску власт у своје руке, намесници ће пред Народном Скупштином, која их је изабрала, положити заклетву: да ће Краљу верни бити и да ће владати по Уставу и законима земаљским.

Разлика између заклетве коју полажу намесници пред Народном скупштином и оне коју полаже краљ је у томе што намесници не могу ступити на своју дужност пре полагања заклетве. Она је предвиђена и у претходним уставима у § 67. Исто тако намесници по слову Устава јесу органи власти који ту власт врше у име Наследника Престола, затим и одређени квалификативи који морају бити испуњени у смисли броја година итд. Ти услови другачији су од оних који су предвиђени у § 64 Устава од 1903. године. А у § 65 оба претходна уставна текста тајно гласање је изричито заповеђено. У овој одредби постављају се рокови у којима траје

намесништво. Иначе, Видовданси устав прати уставну традицију када намесништво препушта тројници намесника. Према тексту претходна два устава, од 1903. и 1888. године краљ у свом тестаменту назначује шест особа, а скупштина бира тројицу од шест предложених кандидата. Тај начин избора није постао и део овог устава. Он је први пут предвиђен у § 62 Устава од 1888. године. Наредни устав је само преузима без било каквих измена. Такође, посебну пажњу завређује и чињеница да у оквиру овог одељка нема ниједног члана који забрањује промену устава за време намесничтва. То је значајно одступање од претходна два устава који прописују ову забрану у члану 68.

§ 62

Ако је један од тројнице намесника привремено одсутан или спречен, друга два намесника моћи ће и без њега отправљати државне послове.

Намесници свакако морају потписати сваки акт краљевске власти и тек заједничка воља свију њих има снагу краљеве воље. Уколико би један намесник обдио да учествује у некој одлуци, нема начина да она буде реализована. Овај члан допушта двојници намесника да се баве државним пословима. Дакле, његов писмени пристанак није потребан као што је он у претходна два устава непоходан јер у § 71 стоји: „Али у том случају овај ће бити дужан да својим друговима остави писмену изјаву, да унапред пристаје на све оно што би они учинили у кругу Уставом им прописане власти.“ Члан 62 Видовданског устава допушта двојно намесништво у набројаним случајевима. Устав не спомиње могућност шта ако неки од намесника трајно није у могућности да обавља своје задатка. Ипак споменути члан се ограђује и говори изричито о привременој спречености. Дакле, двојно намесништво у неком трајном, континуитаном погледу не би могло да функционише. У § 71 Устава од 1903. стоји да би Народна скупштина бирала новог намесника и разрађени су детаљи таквог избора. Иако у § 62 Видовданског устава не стоји шта ће се чинити у једној таквој ситуацији, нема разлога да се не примени исти постуак избора Народне скупштине.

§ 63

О васпитању малолетног Краља стараће се намесници.

О имању малолетног Краља бринуће се старатељи одређени Краљевим тестаментом. Ако преминули Краљ није одредио старатеље, именоваће их намесници у договору са Државним Саветом.

Овај члан се ни у чему не разликује од § 72 оба устава и од 1903. и од 1888. године.

§ 64

До избора намесника Министарски Савет ће привремено вршити, под својом одговорношћу, Краљевску власт.

Одредба садржи истоветну формулацију као и § 74 оба претходна споменута уставна текста.

§ 65

У случају смрти или оставке Краљеве, Наследник Престола, ако је пунолетан прима одмах владу и објављује то народу прокламацијом. У року од десет дана он полаже прописану заклетву пред Народном Скупштином. Ако је Народна Скупштина раније распуштена, а нова још није изабрана, сазива се стара Народна Скупштина.

§ 66

Ако Краљ по смрти својој није оставио мушког потомства, али би Краљица у време Смрти Краљеве била трудна, Народна Скупштина бира привремено намеснике, који ће вршити Краљевску власт само до порођаја. Влада је дужна поднети Народној Скупштини, пре избора намесника, мишљење три лекара узета са домаћих медицинских факултета, о Краљичиној трудноћи. То исто вреди и за случај кад би Престолонаследник преминуо а његова би жена била трудна у тренутку смрти Краљеве.

Формулација овог члана садржана је у § 73 Устава од 1903. године са тим што намеснике не бира Народна скупштина већ привремено намесништво врше Председник Државног савета, Председник Касационог суда и Министар правде.

§ 67

У случају кад престо према одредбама овога Устава остане без наследника, Министарски Савет ће узети у своје руке Краљевску власт и одмах позвати Народну Скупштину у нарочити сазив, у коме ће се решити о престолу.

Исти смисао имају и § 75 претходних устава са тим што је рок да се сазове Велика Народна Скупштина³⁶ „најдаље за месец дана од дана смрти Краљеве.“

§ 68

Цивилна листа Краљева одређује се законом. Једном одређена цивилна листа не може се повисити без пристанка Народне Скупштине, ни смањити без пристанка Краљевог.

Краљевски ће намесници за време вршења своје дужности примати из државне благајнице онолико колико им одреди Народна Скупштина при бирању.

Члан 66. наша два споменута уставних текстова одређује тачан износ годишњих примања, а овде је то препуштено избору Народне Скупштине. То је једина разлика између Видовданског устава и старих уставних текстова.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

³⁶ Велику Народну скупштину Видовдански устав не познаје.

§ 84

Намесништво се поверава само једном лицу.

Намесник ступа на дужност тек пошто положи заклетву прописану чланом 80.

§ 84

За време намесништва не може да се изврши било каква измена устава.

ОДЕЉАК 7.
Народна Скупштина

§ 69

Народну Скупштину састављају посланици које народ слободно бира општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем, са представништвом мањина.

На сваких 40.000 становника бира се по један посланик. Ако вишак становника у једној изборној јединици буде већи од 25.000, бираће се и за тај остатак један посланик.

Народна Скупштина бира се на 4 године. Ближе одредбе о изборима прописале се законом.

§ 70

Право бирачко има сваки држављанин по рођењу или прирођењу, ако је навршио 21 годину.

Официри, активни и у недејству, као и подофицири и војници под заставом, не могу вршити бирачко право, ни бити бирани.

Закон ће решити о женском праву гласа.

Устав прописује два услова која се морају испунити да би се стекло бирачко право. Устав не прави разлику између држављансва по рођењу и прирођењу. Пунолетство се стиче са 21 годином, а еманципација, како је тада тумачено, као установа којом се регулише приватноправни интерес не може аутоматски повлачити и стицање бирачког права, као права који је у јавном интересу. Та два услова законодавац ни на који начин не сме модификовати. Једина слобода коју он има је у томе да реши о женском праву гласа које је дотад било недоступно женама. Многи европски уставни више не познају овакву дискриминацију. Видовдански устав ову дилему препушта неком будућем закону. Лица наведена у другом ставу не губе право гласа, већ напросто не могу вршити то своје право. Исто тако, Видовдански устав не предвиђа плаћање пореза као услов за стицање бирачког права као што је то учињено у § 84. Укидање пореског цензуса значајан је корак напред.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 47

Посланике Представничког дома бирају непосредно грађани старији од 21 године, настањени најмање шест месеци у истој општини, који нису изгубили бирачко право из неког од разлога предвиђених законом.

Сваки бирач има право само на један глас.

Законом се, под истим условима, право гласа може дати женама. Овај закон мора да буде усвојен двотрећинском већином гласова.³⁷

§ 71

Привремено губе бирачко право:

³⁷ Законом од 9. маја 1919. године признато је у Белгији право гласа женама.

1.) који су осуђени на робију (тамницу) док се не поврате у права;
2.) који су осуђени на губитак грађанске части, за време док траје та казна;
3.) који су под стециштем;
4.) који су под старатељством.

Разлика између лица осуђених на тамницу и лица осуђених на губитак части, за време док траје казна је у томе што је време губитка грађанске части неодређено и треје све док се у посебном поступку не поврати. Бирачко право се губи актом судске власти. Тај акт утиче на умањење пословне способности. Овај устав не познаје одузимање бирачког права када је неко лице притворено. Дакле, ту нема акта судске пресуде којом би се евентуално могло изгубити бирачко право. Ипак притвор, иако не значи одузимање бирачког права, свакако представља једну фактичку препреку у његовом реализовању. Напротив, Устав од 1903. године једнако као и Устав од 1888. године спомиње лица која су у затвору или притвору, лица која су злоупотребила своју власт претњом, поклоном или обећањем поклона ради избора за посланика или који су продали свој глас, као и лица која су без допуштења српске владе ступили у службу стране државе, у контексту одузимања бирачког права.

§ 72

За посланика у Народној Скупштини може бити изабран само онај, који има бирачко право, без обзира да ли је уведен у бирачки списак. Од сваког се посланика траже ови услови:

1.) да је држављанин по рођењу или прирођењу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Прирођени држављанин, ако није народности српско-хрватско-словеначке, мора бити настањен најмање десет година, рачунајући од дана прирођења;
2.) да је навршио 30 година; и
3.) да говори и пише народним језиком.

Народни посланици не могу бити у исто време државни лиферанти или државни предузимачи.

Видовдански устав не предвиђа постојање квалификованих посланика који су постојали у старим српским уставима. То су посланици који су морали имати факултетску спрему. Устав од 1903. године, као и Устав од 1888. године у § 95, захтева српско држављанство (са тим да је мањи број година остављен за лица која су прирођењем стекла држављанство, а то је пет година), уживање свих грађанских и политичких права, да лице стално живи у Србији, исти број година који је предвиђен у Видовданском уставу, али и плаћање одређеног пореза.

Видети члан 50. и члан 56. Устава Краљевине Белгије од 1831. године.

§ 73

Полицијски, финансиски и шумарски чиновници као и чиновници Аграрне Реформе, не могу се кандидовати, осим ако су то престали бити годину дана пре расписа избора.

Остали чиновници, који врше јавну власт, не могу се кандидовати у изборном округу своје територијалне надлежности.

Чиновници који буду изабрани за народне посланике, стављају се на расположење за време трајања мандата.

Министри, активни и на расположењу, и професори Универзитета, могу се кандидовати, и ако буду изабрани, задржавају свој положај.

Посланичка служба се сматра несагласном са чиновничком службом што је закључак који произилази из погледа да је неспојива управна, судска и законодавна власт.

§ 74

Сваки народни посланик представља цео народ а не само оне, који су га изабрали.

Бирачи не могу давати, ни народни посланици примати, заповедна и обавезна упутства.

Сви народни посланици полажу заклетву да ће Устав верно чувати.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 32

Чланови два дома представљају народ, а не само покрајину или део покрајине који су их именовали.

§ 75

Народна Скупштина састаје се у престоници Београду у редован сазив сваке године 20 октобра, ако пре тога није Краљевим указом сазвана у ванредан сазив.

Ако је у случају рата престоница измештена, Народна Скупштина састаје се у месту привремене престонице.

Редован сазив не може се закључити док не буде решен државни буџет.

За време рата Народна скупштина је стално на окупу, осим ако сама друкчије не одлучи.

§ 76

Народна Скупштина прегледа сама пуномоћства својих чланова и одлучује о њима.

Народна Скупштина прописује себи пословник.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 34

Сваки дом верификује мандат својих чланова и решава о приговорима који тим поводом буду поднети.

§ 77

Народна Скупштина бира за сваки сазив из своје средине своје часништво.

§ 78

Законске предлоге подносе, по овлашћењу Краљевом, Министарски Савет или поједини Министри.

Право подношења законских предлога припада сваком члану Народне Скупштине.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 26

Законодавну власт врше колективно Краљ, Предаставнички дом и Сенат.

§ 27

Иницијатива припада свакој од три гране законодавне власти.

§ 79

Краљ закључује уговоре са туђим државама, али је за потврду тих уговора потребно претходно одобрење Народне Скупштине. За потврду чисто политичких споразума, ако нису противни уставу и законима, није потребно претходно одобрење Народне Скупштине.

Уговор, да туђа војска поседне земљиште Краљевине или да пређе преко њега, не вреди без претходног одобрења Народне Скупштине.

Народна Скупштина може, кад то изискује државна потреба, одлуком унапред овластити Министарски Савет, да изда мере за неодложну примену предложеног уговора.

Државна територија не може се отуђити или разменити без одобрења Народне Скупштине.

Краљ овим решењем Видовданског устава има право да закључује међународне споразуме.³⁸ Устав спомиње споразуме и уговоре. Дакле, реч је о својеврсној разлици коју прави овај уставни текст. Решење је преузето из § 60 Устава Холандије од 1815. године.³⁹ Такође, сегмент који се односи на ситуацију у којој “туђа војска поседне земљиште...или да пређе преко њега,” неопходно је претходно одобрење Народне Скупштине. У последњем ставу овог члана одређено

³⁸ Видети § 51 Видовданског устава у вези са овом одредбом

³⁹ Миливојевић М., “Страни утицаји на Уставе Србије и Југославије,” *Иностранци утицаји на наше право*, (ур. М. Јовичић), Београд, 2002.

је да Народна Скупштина исто мора дати одобрење за отуђење или размену територије, али такво одобрење не може бити “претходно.”⁴⁰

§ 80

Законе проглашује Краљ указом који садржи и сам закон решен од Народне Скупштине. Указ премапотписују сви Министри. Министар Правде ставља на њ државни печат и стара се о обнародовању у „Службеним Новинама“. Закон добија обавезну снагу 15 дана по обнародовању у „Службеним Новинама“, ако сам закон друкчије не одреди. Дан обнародовања у “Службеним Новинама” рачуна се.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 69

Краљ санкционише и проглашава законе.

§ 81

Народна Скупштина има право анкете као и истраге у изборним и чисто административним питањима.

Скупштина путем анкете преко својих одбора прикупља релевантне податке који су јој битни, а путем истраге се увиђа да ли постоје нечије неправилности или грешке. Право анкете скупштина има без лимита. Она може истраживати о чему год жели, али право истраге се односи на изборна и чисто административна питања. Скупштини се признаје право истраге како би она указала на неправилности, а не да би вршила функцију истражних власти. Стога, ако је нпр. о неком питању започет истражни поступак, скупштина нема право истраге.

Устав од 1903. године у § 121 и Устав од 1888. године у § 122 садрже ова овлашћења, са тим да се у Уставу од 1888. године не спомиње право на анкете. Међутим, како је то описао Слободан Јовановић: “Вођење анкета није акт власти, већ технички посао.” У том контексту, анкета се може водити и без уставног овлашћења.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 40

Сваки дом има право анкете.

§ 82

Сваки члан Народне Скупштине има право управљати министрима питања и интерпелације. Министри су дужни дати на њих одговор у року истога сазива у року који одреди пословник.⁴¹

⁴⁰ Устав Чехословачке од 1920. исто забрањује уступање територије без одобрења парламента.

⁴¹ Видети § 53 француске Уставне повеље од 1814. године и § 45 Уставне повеље од 1830. године.

Парламентарни режим подразумева одговорност владе пред скупштином. Управо су у овом члану уграђени механизми који омогућавају реализацију истих. „Једно од кључних обележја система власти у коме постоји влада као државни орган је одговорност владе пред парламентом. Влада као орган извршне власти постоји док ужива поверење парламента. Кад јој парламент изгласа неповерење, влада је дужна да одступи. То је суштина политичке одговорности владе пред парламентом. С друге стране, контролна функција парламента над радом владе је, после законодавне функције, основна функција парламента у парламентарном систему власти.“⁴² Кључна разлика између питања и интерпелације је у томе што се о питању не води претрес и нема гласања, а о интерпелацији, напротив, и гласа се и води се претрес. Сврха питања је да се кроз дијалог између оног ко је поставио питање и министра разјасни нека спорна чињеница. Интерпелација представља својеврсан удар на министра који свој циљ остварује у крајњој тачки тог поступка, а то је давање оцене скупштине о раду министра која може бити или позитивна или негативна.⁴³

Наша претходна два устава у члановима 121. и 122. прописују иста права скупштини.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 43

Забрањено је лично подношење молби домовима.

Сваки дом има право да доставља министрима молбе које су му упућене. Министри су увек када то дом затражи дужни да дају објашњења о садржини молби.

§ 83

Народна Скупштина општи непосредно само са министрима.

Интереснато је споменути да по § 17 тадашњег скупштинског пословника у ситуацији када је неки од посланика оптужен за кривично дело судска власт упучује Скупштини захтев за издавање може бити дат било непосредно, било посредно, преко надлежног министарства. Тај део који говори о непосредном обраћању судске власти скупштини није у складу са овом уставном одредбом.

У устав од 1903. године у § 126 стоји: „Народна скупштина стоји у непосредном одношају само са министрима.“ Истоветно решење постоји у § 127 Устава од 1888. године.

§ 84

⁴² Уставно право, Ратко Марковић, 345 стр.

⁴³ Међутим, симптоматично је било у нашој парламентарној пракси да пословник изигра ова уставна овлашћења. Конкретно, одговор на питање министар може да одлаже и до месец дана, а на интерпелације чак два месеца. Када истекну и ти рокови, он напросто може изостати са седнице на којој је стављен на дневни ред одговор министра.

У Народној Скупштини имају право да говоре само њени чланови, чланови владе и владини повереници.

§ 85

Народна Скупштина може пуноважно решавати, ако је на седници присутна једна трећина свих посланика.

За пуноважно решење потребна је већина гласова присутних посланика. У случају равне поделе гласова предлог о коме је гласано, сматра се да је одбачен.

Видовдански устав битно одступа од решења претходних устава који оба, Устав од 1903. године у § 109 и Устав од 1888. године у § 110 предвиђају строжије услове за пуноважан рад скупштине. Наиме, стоји да је за рад потребна присутност половине свих посланика, а за “пуноважан закључак” више од половине присутних посланика.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 38

Све одлуке се доносе апсолутном већином гласова, сем онога што ће бити утврђено пословницима домова у погледу избора и именовања.

У сличају поделе гласова, предмет о коме се одлучује је одбачен.

Сваки од домова може да одлучује само у присуству већине чланова.

§ 86

Ниједан законски предлог не може се претресати у Народној Скупштини докле претходно не прође кроз надлежни одбор.

Гласање у Народној Скупштини бива јавно; само се избори врше тајним гласањем. Глас се може дати само лично.

О сваком законском предлогу мора се гласати два пута у истом сазиву Народне Скупштине, пре него што се он коначно усвоји.

Како стоји у уставу, законодавна иницијатива припада и краљу и Народној Скупштини. Када Скупштини, по овом члану, пристигне законски предлог, она га мора упутити у одбор. Јасно је да то није случај ако сам законски предлог има неки формални недостатак (нпр. посланички предлог који није сачињен у форми закона). Скупштина потом шаље предлог у одбор „у чију струку спада,“ као што стоји у § 52 Скупштинског пословника. Дакле, пролазак предлога кроз одбор је неизбежна фаза законодавног поступка. Скупштински претрес може бити начелни или посебни. Када се прибегава начелном претресу води се расправа о оквирним карактеристикама предлога, без улажење у појединости свакога члана. Посебан претрес, сасвим супротно, подразумева разматрање сваког члана понаособ.

Ова материја резрађена је у § 113, § 114, § 115 Устава од 1903. године (§ 113, § 114, § 115, §116 Устава од 1888. године). Ипак, када се анализира § 115 Устава од 1903. године види се једно нарочито одступање у Видовданском уставу од старог решења. Та одредба гласи: „О сваком законском предлогу мора се гласати два пута у истом сазиву Скупштине, пре него што се он коначно усвоји. Између првога и другог гласања мора проћи најмање пет дана.“ Са друге стране, § 54 Скупштинског пословника сматра да не треба под „два гласања“ узети онај смисао који је дат цитираној одредби Устава од 1903. године. Дакле, раније би „два гласања“ била два посебна претреса тј. два читања која су два истородна гласања. То је значило да се и у једном и у другом читању гласа о сваком члану понаособ. Исто тако, када се у Уставотворној скупштини дискутовало о § 86 Видивданског устава, предлог једног посланика да се у овом уставу изричито нагласе речи „два читања.“ Тај предлог није био прихваћен. Стога је пословником скупштине утврђено да се први пут гласа о сваком члану понаособ, а други пут о свим члановима заједно. Нажалост, овај начин регулисања гласања се сматра маном у односу на претходно уставно решење.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 39

Гласање се обавља усменим изјашњавањем или устајањем; о закону у целини увек се гласа поименичном прозивком и усменим изјашњавањем.

Избори и одређивње кандидата обављају се тајним гласањем.

§ 41

Дом може да усвоји законски предлог само путем гласања о сваком члану појединачно.

§ 87

Нико и никад не може узети посланика на одговор за глас који је дао као члан Народне Скупштине.

За све изјаве и поступке при вршењу мандата било у седницама Народне Скупштине или у одборима, или у особитом изасланству или у особитој дужности по одредби Скупштине, посланици одговарају само Народној Скупштини, по одредбама пословника.

Овим чланом регулисан је институт посланичке неодговорности. Имунитет неодговорности гарантован је још у Закону о правима од 1689. године, у коме стоји да: „слобода говора, и расправе или процедуре у парламенту, не могу бити побијани нити оспоравани ни пред каквим судом нити на каквом другом месту ван парламента.“ Моменат битан за усвајање концепције посланичке неодговорности представља француска револуција од 1789. године. Дошло је до сукоба између Луја 16. и Мирабоа, који се супротставио краљу. Да би се заштитио од евентуалне осуде због конфротизма са краљем предложио је да се донесе посебан закон који би регулисао посланичку неодговорност. Предлог је прихваћен и у новом закону је

стајало: *“Народни посланици не могу бити гоњени, тражени и затварани за свој предлог, мишљење или говор учињен у Народној скупштини у вршењу своје дужности, а сваки онај који иступи противно овоме јесте издајник свога народа и одговоран је за најтеже кривично дело.”* Видљиво је, ипак, да § 87 Видовданског устава не обухвата неодговорност у контексту споменуте одредбе. Међутим, важност овог института неоспорна је.

Устав од 1903 године у § 123 и Устав од 1888. године у § 124 регулишу на истоветан начин ову област.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 44

Ниједан члан било ког дома не може да буде гоњен или испитиван због изнетих мишљења или гласања у вршењу своје функције.

§ 88

Без овлашћења Народне Скупштине њезини чланови не могу се за кривице било какве врсте узимати на одговор, нити у ма којем случају и од ма које власти лишити слободе док траје њихов мандат, осим кад се затеку на самом делу злочина или престапа. Али се у томе последњем случају Народна Скупштина, ако је на окупу, одмах извештава, и она даје или одриче овлашћење да се надлежни поступак продужи за време сазива.

Имунитетско право посланика настаје даном избора.

Ако ко постане посланик пре него што је над њим по каквој кривици изречена извршна пресуда, власт која врши извиђање и истрагу известиће о томе Народну Скупштину, која даје или одриче овлашћење за продужење поступка. Члан Народне Скупштине може се узимати на одговор само ради онога дела, за које је издан.

“За своја дела ванслужбене дужности, посланик одговара као обичан грађанин. Али пошто је он у већој опасности од тенденциозног оптуживања него обичан грађанин, постављено је правило да он ни по каквој кривици не може бити узет на одговор без претходног овлашћења Народне скупштине, која има да види, да ли се његово узимање на одговор оснива на озбиљној или тенденциозној оптужби. То је што се назива посланичка неповредивост или имунитет.”⁴⁴ Имунитет не важи у случају флангрантног деликта то јест када се посланик затекне у вршењу кривичног дела. Овај имунитет почиње даном избора, без обзира да ли је посланик положио заклетву или није или да ли му је оверено посланичко пуномоћје. Имунитет траје док траје мандат посланика. Како је у питању једна посебна привилегија која није посланику дата у личном, приватном интересу, посланик је се не може одрећи.⁴⁵

⁴⁴ Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, 228 стр.

⁴⁵ Интересантно је спонемуту да Велика Британија не познаје имунитет неповредивости. Дакле, сваки члан парламента може одговарати пред судом, каода је реч о обичном грађанину. Исто је и у САД.

У нешто сажетијој формулацији § 124 Устава од 1903. године, као и § 125 Устава од 1888. године гарантују посланицима иста права, као и Видовдански устав.⁴⁶

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 45

Ниједан члан било ког дома не може за време трајања заседања да буде гоњен или лишен слободе због кривичног дела сем по дозволи дома коме припада; дозвола није потребна једино у случају затицања на делу.

Члан било ког дома не може за време трајања заседања да буде ухапшен због било ког дуга, сем по дозволи дома.

Држање у затвору односно гоњење члана било ког дома обустављају се за време трајања заседања и за цео мандатни период ако дом то затражи.

§ 89

Народној Скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред и преко свога председника. Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне Скупштине, нити у њезином дворишту, без одобрења Председника Народне Скупштине. Исто тако без његовог одобрења не могу никакви државни органи чинити у Народној Скупштини акте власти. Нико оружан не сме ући у зграду Народне Скупштине, осим лица која по пропису носе оружје, а налазе се у служби код Народне Скупштине.

Претходни Устав од 1903. године (једнако као и Устав од 1888. године у свом § 126) има формулацију у § 125, у ставу другом: “Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народна Скупштине нити у њезиноме дворишту.” Видовдански устав наставља даље ову одредбу, па у њему стоји: “ без одобрења Председника Народне Скупштине.” Дакле, постоји изузетак од начелне забране постављања оружане силе у згради Народне Скупштине.

⁴⁶ Видети у том контексту Уставну повељу од 1814. године § 51 и Уставну повељу од 1830. године и § 43.

ОДЕЉАК 8. Управна власт

Одељак осми Видовданског устава започиње § 90⁴⁷ у ком стоје основне одреднице о министрима. Наредни § 91⁴⁸ разматра о министарској одговорности. Устав предвиђа двоструку одговорност министара и пред краљем и пред скупштином. Иначе, тај систем је назван двојни или орлеански парламентаризам. Карактеристика је Устава Француске од 1830. године. Он је супротан правилима парламентаризма. Устав исто не предвиђа да министри морају бити узети реда скупштинских посланика. Основа парламентаризма је управо у влади која произилази из парламента и њему искључиво одговара за свој рад. Видовдански устав не предвиђа такве механизме. Уставом од 1903. године у § 136 набраја се детаљно шта све може бити кривица министра и оставља закону да допуни ову одредбу. Видовдански устав је у свом ставу другом недвосмислен и не може се допуњавати законима. Устав, дакле, министре чини одговорним за све противправне радње, док би евентуална политичка одговорност била изузета из овог контекста. Министри не могу одговарати по тужби грађана пред редовним судовима. Што се тиче штете која наступи због незаконитог вршења службе, одговорност је на страни државе. Ипак, једино смислено је рећи да за штету учињену појединцу одговара држава. Апсурдно би било да за штету начињену држави, одговара држава. Оштећени појединац не може тужити министра, али може државу и тако се та штета претвара у штету учињену држави. У следећој одредби тј. § 92⁴⁹ дефинисан је рок када почиње тећи застаривање истраге. Он није

⁴⁷ (§ 90) Сви Министри чине Министарски Савет који стоји непосредно под Краљем. Краљ именује председника и чланове Министарског Савета. Министри се налазе на челу појединих грана државне управе.

Министар може бити и без портфеља.

При министарствима могу се, према указаној потреби, установити државни подсекретаријати за један одређени део послова из те гране државне управе. Државни подсекретари, кад су узети из парламента, не губе свој мандат.

Министри именују ниже државне чиновнике по одредбама закона.

Министри полажу пре ступања на дужност заклетву на Устав и верност Краљу.

⁴⁸ (§ 91) Министри су одговорни Краљу и Народној Скупштини.

Краљ и Народна Скупштина могу оптужити министре за повреду Устава и земаљских закона учињену у службеној дужности. За штете које министри учине незаконитим вршењем службе одговара држава.

⁴⁹ (§ 92) Министар може бити оптужен како за време трајања своје службе тако и за пет година после одступања.

Предлог да се министар оптужи мора се учинити писмено и мора садржати тачке оптужења.

Кад министра оптужи Народна Скупштина, одлука о стављању министра под суд има се донети већином од две трећине гласова присутних чланова.

од момента када је дело учињено, већ од момента министровог одступања. За скупштинско решавање о оптужби министра тражи се квалификована већина, а за решавање о законима довољна је натполовична већина. Оваква решења не постоје ни у беглијском примеру нити у француским уставима. Устав од 1903. године регулише одговорност министара у § 137, а Устав од 1888. године у § 138. Следећи, § 93⁵⁰ говори о процесу суђења министрима. Став 3, члан 137. претходног устава, као и став 3, члана 138. Устава од 1888. године регулишу ову материју. Треба обратити пажњу и на Устав Краљевине Белгије од 1831. године који у § 90 каже: *“Представнички дом има право да оптужи министре и изведе их пред Касациони суд, који је једини надлежан да им суди, у заједничкој седници својих већа, са изузецима предвиђеним законом, у погледу поступка по грађанској тужби коју је поднела оштећена страна и у погледу кривичних дела и престапа које би министри учинили ван своје функције. Законом ће се утврдити случајеви одговорности, казне које се могу изрећи министрима, као и начин вођења поступка против њих, било по тужби Представничког дома било на тражење оштећених странака.”* Видовдански устав у § 94⁵¹ забрањује уредбама да противрече Уставу и закону. Напротив, закон не сме противречити Уставу, али сме закону (начело *lex posterior derogat legi priori*). По Уставу нема прећутног укидања уредбе. Уредба се укида једностраним актом скупштине. Обеснажење уредбе дејствује само *ex pro futuro*. Она може уредбу укинути у целини или делимично, али не може мењати њену суштину јер је то задатак Владе. Скупштина само има право надзора. Наредни, § 95⁵² прави поделу државне територије на четири целине. Оваква подела је смислена утолико што прати фикцију националног јединства упркос реалном постојању националне сложености. У том контексту, подела намерно није извршена према национално-историјским обележјима. Њен циљ је управо поништавање националне хомогености и стварање једне нације од више њих. Из тог разлога Устав проглашава велики број мањих области, уместо малог броја већих области. Устав од 1903. године познаје поделу на округе, срезове и општине, једнако као и Устав

⁵⁰ (§ 93) Министрима суди Државни Суд. Државни Суд чине: шест државних саветника и шест касационих судија, које свако од ових тела бира коцком у својој пленарној седници. Председник Касационог Суда је председник Државног Суда.

За она дела која нису предвиђена казним закоником, казна ће се одредити законом о министарској одговорности.

Ближе одредбе о министарској одговорности садржи посебан закон.

⁵¹ (§ 94) Управна власт може издавати уредбе потребне за примену закона.

Управна власт може уредбама са законском снагом уређивати односе само на основу законског овлашћења које се даје посебно за сваки случај.

Уредбе не смеју противуречити Уставу ни закону ради чије примене су издате. Оне не могу бити у супротности са законским овлашћењем на основу кога су прописане.

Народна Скупштина може уредбе, издате на основу законског овлашћења, резолуцијом ставити ван снаге у целини или делимице.

Уредбе се имају обнародовати и у њима мора бити сваки пут означен закон на основу кога се издају.

⁵² (§ 95) Управа у Краљевини врши се по областима, окрузима, срезовима и општинама.

Подела на области врши се законом према природним, социалним и економским приликама. Једна област може имати највише 800.000 становника.

Две или више мањих области могу се спојити у једну већу. Коначну одлуку о томе доносе обласне скупштине дотичних области. Но и таква област не може имати више од 800.000 становника.

На челу сваке области налази се велики жупан ког поставља Краљ и који управља преко државних органа пословима државне управе у области.

од 1888. године. Устав Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца у § 96⁵³ дефинише који послови потпадају под делокруг ових територијалних јединица. У контексту § 96 Видовданског устава треба обратити пажњу на § 160, § 161, § 162 Устава од 1903. године (одредбе преузете из Устава од 1888. године). Исто тако, битан је и § 108 Устава Краљевине Белгије. Низ следећих чланова, попут § 97⁵⁴, § 98⁵⁵, § 99⁵⁶, § 100⁵⁷ и § 101⁵⁸ регулишу превасходно о оранима обласне управе, надлежностима

⁵³ (§ 96) За послове месног, општинског, среског и обласног значаја установљава се месна, општинска, среска и обласна самоуправа уређена на начелу избором.

О управи и самоуправи градова донеће се нарочити закон.

О самоуправним пословима старају се посебни самоуправни органи, према одредбама закона.

У круг рада самоуправних обласних управа спадају ови послови:

- 1) обласне финансије: а) утврђивање обласног буџета, б) располагање обласним дажбинама, које се на основу закона дају областима за покриће обласних расхода;
- 2) обласни јавни радови као и грађевински прописи;
- 3) старање о унапређењу обласних привредних интереса: ратарства, сточарства, виноградарства, воћарства, шумарства, речног и језерског рибарства, лова као и о техничким пољопривредним побољшањима;
- 4) управа обласним имањима; а) брига о народном здрављу у области као и о свима установама, којима се унапређује здравствено стање у области; б) брига о социалним задацима у области;
- 5) обласне хумане установе;
- 6) обласне саобраћајне установе;
- 7) сарађивање на унапређењу просвете у области;
- 8) сарађивање на стручном образовању у области;
- 9) завођење и одржавање установа за штедњу, узајамно помагање и осигурање;
- 10) давање мишљења на захтев владе, по законским предлозима који се тичу области као и у опште о свима другим предметима, за које влада тражи њихово мишљење.

И други послови могу бити законом поверени обласним самоуправама.

Ако поједине побројане послове не би област могла извести својим средствима, држава ће на захтев обласне скупштине, а по одлуци Народне Скупштине, дати потребна средства, или ће извршење тих послова сама предузети.

⁵⁴ (§ 97) Самоуправне јединице имају свој годишњи буџет.

Газдовање самоуправних јединица стоји под надзором Министра Финансија и Главне Контроле и уредиће се нарочитим законом.

⁵⁵ (§ 98) Органи обласне управе су обласна скупштина и обласни одбор.

Обласна и среска скупштина бирају себи председника, који председава њиховим седницама; они бирају и обласни и срески одбор.

Законом се могу, по изузетку, предвидети заједничка надлештва за исте струке државног и самоуправног делокруга у области.

Велики жупан је врховни старешина опште државне администрације у области, у колико по закону не постоје за нарочите послове државне управе посебна надлештва за једну или више области.

Закон одређује које државне послове решава велики жупан по саветовању са обласним одбором.

Ближе одредбе о уређењу и надлежности самоуправних тела (општина, срезова и области) донеће се нарочитим законом.

⁵⁶ (§ 99) Обласна скупштина има права издавати обласне уредбе о свима питањима из своје надлежности. Обласне уредбе проглашује обласни велики жупан.

Обласни велики жупан ће задржати од проглашења уредбу за коју налази да није основана на Уставу и законима. У томе случају он шаље такву уредбу са својим мишљењем Државном Савету на одлуку и о томе извештава надлежног Министра. Ако Државни Савет нађе да Уредба није основана на Уставу или коме закону, она се неће прогласити ни обнародовати. Државни Савет је дужан да донесе у року од два месеца своје решење. Ако Државни Савет не донесе решење у томе року, одлука постаје извршна.

⁵⁷ (§ 100) Обласни одбор прописује правилнике и упутства ради извршења обласних уредаба.

Великог жупана, као врховног старешине опште државне администрације у области, облесним уредбама итд. Као што се види један орган то јест Велики жупан код себе концентрише целокупну власт локалне администрације. Он је био постављен директно од стране краља. Положај самоуправних органа по Уставу је такав да између њих и Народне скупштине нема функционалне повезаности, већ је самоуправа повезана са управом. Стојан Протић у “Владином предлогу устава” оштро критикује постојеће стање, говорећи да се парламентарна владавина не може помирити са бирократизмом и административним централизмом. Он сматра да локална власт мора стајати под контролом локалног парламента. Лазар Зрнић истиче да је бирократизам у Видовданском уставу далеко израженији у односу на претходни српски устав. Сматрајући да треба укинути сваки управни суд⁵⁹, а између осталог и Државни савет⁶⁰, наглашава да ове институција само олакшавају оваквом стању локалне управе. Ипак, сасвим супротно, многи аутори истичу битност управног судства који би био добар начин контроле рада управе. Стварна моћ самоуправе је мала. То је разлог зашто се држава сматра централистичком. “Сама, пак, самоуправа у областима и срезовима, предвиђена уставом, била је типична буржоаска децентрализација са елементима самоуправе, што значи да су у тим јединицама поред самоуправних органа (обласних скупштина, обласних одбора, среских скупштина и среских одбора), који су били изборни, постојали паралелно и постављени органи државне краљеве власти (велики жупан, срески

⁵⁸ (§ 101) Државна управна власт врши надзор над пословима самоуправних власти преко обласног великог жупана и посебних стручних органа. Обласни велики жупан има право да задржи од извршења сваку одлуку самоуправних органа, која не би била заснована на Уставу, законима или обласним уредбама. Против решења великог жупана може се изјавити жалба Државном Савету, у законском року. Ако Државни Савет не донесе решење најдаље у року од месец дана пријема, одлука постаје извршна.

⁵⁹ (§ 102) За спорове управне природе установљавају се управни судови. Закон ће одредити њихова седишта, надлежност и организацију.

⁶⁰ (§ 103) Државни Савет је врховни управни суд. Чланове Државног Савета поставља Краљ на предлог Председника Министарског Савета, и то на овај начин: половину чланова именује Краљ од двоструког броја чланова које предлаже Народна Скупштина, а другу половину бира Народна Скупштина од двоструког броја које предлаже Краљ. Попуњавање упражњених места државних саветника одредиће се нарочитим законом који може од горњег принципа и одступити. За чланове Државног савета могу се поставити само они виши чиновници или јавни радници, који имају факултетску спрему и десетогодишњу државну службу или јаван рад. Најмање две трећине државних саветника морају имати диплому о свршеном правном факултету. Чланови Државног Савета могу бити уклоњени са својих места, преведени у друга звања државне службе и у пензију стављени само на основу судске пресуде. Али кад наврше 70 година живота, или кад тако оболе да не могу вршити своју дужност, морају се ставити у пензију.

Државни Савет има ове дужности:

- 1) као највиши управни суд он решава о споровима управне природе. Спорови засновани жалбама против указа и министарских решења решавају се код Државног Савета у првом и последњем степену;
- 2) као управни орган врховне државне управе он решава о актима управне природе за које је потребно његово одобрење по нарочитим законима;
- 3) он врши надзорну власт над самоуправним јединицама по одредбама закона;
- 4) он решава сукобе о надлежности између државних управних власти као и сукобе о надлежности између државних и самоуправних власти;
- 5) он решава и о другим питањима која му законом буду стављена у надлежност.

Ближе одредбе о саставу, надлежности и поступку код Државног Савета прописале се нарочитим законом.

начелник), чија надлежност била знатно шира и власт већа и ефикаснија него у самоуправних органа.”⁶¹ Ипак, локална самоуправа Видовданског устава би се пре могла описати као централистичка, него као децентралистичка. Управно судство је било то које је имало водити рачуна да ли су акти управе у складу са Уставом и законом, али начело законистости је у реалности, у условима бирократско-централистичке структуре биваво подређено начелу целисходности. Довело је до нарочите свемоћи управе.⁶²

⁶¹ Др Д. Јанковић, стр 188.

⁶² Видети још: (§ 104) Државна се надлештва установљавају према прописима закона.

(§ 105) Законом ће се прописати како се именују чиновници.

(§ 106) Звања државне службе, права и дужности, плате и пензије државних чиновника по свима струкама утврђују се законом о чиновницима.

(§ 107) Државни службеници су органи државне целине и дужни су да раде у општем интересу.

Употребљавање власти и положаја државних службеника у партиске сврхе, као и утицање старешина на државне службенике у томе циљу, казниће се по закону.

(§ 108) Чиновник коме буде законом обезбеђена сталност, не може бити против своје воље отпуштен без пресуде редовног кривичног или дисциплинског суда.

ОДЕЉАК 9. Судска власт

Судска власт Видовданског устава била је предмет многих спорова такође. Критика судском систему власти била је упућена нејединствености која се огледала кроз одвајање верских судова⁶³ и војног правосуђа. Међутим, § 109 уважава независност судова коју познају и остали српски уставни. Сретењски устав од 1835. године у § 80 регулише ову област: “Судија не зависи у изрицању своје пресуде ни от кога у Србији, до од закона Србског; никаква, ни већа ни мања, власт у Србији не има права, отврати га од тога, или заповедити му, да другачије суди него што му закони предписују. Тому треба да се закуне при наименовању.” Када се осврне на претходни Устав од 1903. године то јест на његов § 146 који започиње: “Судови су независни. У изрицању правде они не стоје ни под каквом влашћу, но суде и решавају само по закону...” Са аспекта § 109 Видовданског устава битан је и наредни § 147 Устава од 1903. године: “Никакав суд ни судско уређење ни надлежност не може се установити другачије него законом...” Ове одредбе су преузете из § 147 и § 148 Устава од 1888. године. Белгијски устав од 1831. године у свом § 94 гарантује: Судови и правосудни органи могу да буду установљени само на основу закона...” Када се анализира § 110⁶⁴ Видовданског устава види се сличност са решењем Устава од 1903. године, тачније са § 149 у коме стоји: “...За целу Србију биће само један Касациони суд, који не суди о делу него само о праву. Овај Касациони суд решаваће и о сукобима између судске и административне власти...” Посредна је сличност и са § 150 Устава од 1888. године. Са овог аспекта интересантан је и § 96 белгијског устава од 1831. године: “За целу Белгију постоји један Касациони суд. Овај суд не одлучује у првом степену, сем кад суди министрима.” Видовдански устав знатно одступа од Устава од 1903. и Устава 1888. године у начину избора судија. У § 111⁶⁵ Видовданског устава стоји да ће одређен број кандидата бирати изборно тело чији ће састав бити ближе одређен законом. Вероватно је то био покушај Уставотворца да тај избор повери једном неутралном и професионално компетентном телу. Међутим, како се то није десило,

⁶³ (§ 109) Судови су независни. У изрицању правде они не стоје ни под каквом влашћу но суде по законима. Судови и судске надлежности могу се установити само законом. Али ни у ком случају не могу се установити изванредни судови или комисије за извиђање.

У породичним или наследним пословима Муслимана суде државне шеријатске судије.

⁶⁴ (§ 110) За целу Краљевину постоји само један Касациони Суд, са седиштем у Загребу.

Касациони Суд је надлежан и за решавање сукоба о надлежности између управне, грађанске или војне власти, и судске власти. Исто тако он је надлежан и за сукобе о надлежности између управних и редовних судова.

⁶⁵ (§ 111) Постављање касационих и апелационих судија и председника првостепених судова врши се Краљевим указом на предлог Министра Правде, између броја кандидата које бира изборно тело чији ће се састав ближе законом одредити.

чланове првостепених судова, не рачунајући председнике, постављао је сам краљ, без садејства изборног тела. Реч је, дакле, о уставној празнини. Оно што неоспорно је да § 154 Устава од 1903. године (који је уствари преузети § 99 Устава Краљевине Белгије од 1831. године) завређује посебну пажњу као решење који врло успешно обезбеђује сталност судијске власти. Последњи § 112⁶⁶ одељка о судској власти Видовданског устава гарантује сталност судова, неспојивост судијске функције са другим јавним службама, непокретност судије, као и трајност судијске функције. Устав од 1903. године, а посредно и Устав од 1888. године детаљно регулишу ове области. Примера ради, § 157 Устав од 1903. године се одликује изузетно напредном дикцијом која обезбеђује јаке гаранције сталности судија и судијске функције. Дистинкције ради, тај § 157 је гласио: *“Судије су у својим звањима сталне.-Судија не може бити лишен својега звања, нити ма под којим изговором уклоњен са дужности против своје воље, без пресуде редовних судова или дисциплинарне пресуде Касационог суда.- Судија не може бити тужен за свој рад без одобрења Касационог суда (имунитет).- Судија може бити премештен само новим постављењем по својем писменом пристанку.-Судија не може бити стављен у пензију против своје воље, осим кад наврши 60 година живота, или 40 година државне службе или кад телесно и душевно тако оболи да не може дужност да врши. Али са последњег случаја не може се судија ставити у пензију без решења Касационог суда.”* Белгијско решење у § 100 је овакво: *„Судије се именују доживотно Судије могу да буду смењене или суспендоване само на основу пресуде. Премештају судије може да се приступи само истовремено са новим именованем и уз његову сагласност.“* Видовдански устав нема више чланова који се баве питањем судске власти. Устав од 1903. (§ 146 - § 159) Устав од 1888. године (§147 - § 160) садрже далеко већи број одредана које дефинишу гаранције судске власти.

⁶⁶ (§ 112) Судије свих судова су стални. Судија не може бити лишен својега звања нити ма из којег узорка уклоњен са дужности против своје воље, без пресуде редовних судова или дисциплинарне пресуде Касационог Суда. Судија не може бити тужен за свој судски рад без одобрења надлежног Апелационог Суда. За чланове виших судова ово одобрење даје Касациони Суд.

Судија не може, ма и привремено, бити упућен на другу плаћену или неплаћену јавну службу без свога пристања и одобрења Касационог Суда.

Судија може бити премештен само по свом пристанку.

Судија може бити у служби до навршетка 65. године свога живота, а председници Касационог и Апелационог Суда до навршетка 70. године. Пре тога рока судија се може ставити у пензију само по писменој молби или кад телесно или душевно тако ослаби да не може вршити своју дужност.

Одлуку о пензионисању у овом последњем случају доноси Касациони Суд.

ОДЕЉАК 10. Државно газдинство

Начини на који држава долази до прихода су порези, зајам, отуђење државне имовине. Сва та средства су мање више поверени Народној скупштини. Међутим, најважнији начин је у одељаку десетом регулисан § 113⁶⁷ којим се обрађују детаљи везани за државни буџет. Право одобравања буџета је веома моћно средство контроле скупштине над радом владе. Та контрола се огледа у праву буџетске спецификације то јест у могућности да се до детаља утиче на расходе владе. То је могућност да се извршна власт стави под контролу законодавне власти. “Буџет пројектује Влада, а решава Народна скупштина. По својој садржини, то је акт финансијске управе; по својем облику то је један закон...У формалном смислу закона, буџет се разликује од обичних закона на тиме што је једногодишњи; он спада у групу привремених закона, којима је рок трајања унапред утврђен.”⁶⁸ Белгијско решење у § 115 гласи: “Сваке године домови доносе завршни рачун и изгласавају буџет. Сви приходи и расходи државе морају да буду унети у буџет и завршни рачун.” Члан 173. Устава од 1903. године и члан 174 Устава од 1888. године на истоветан начин регулишу ову материју, као и Видовдански устав. По правилу нови буџет треба да буде решен пре истека рока старом буџету, а ако се то не деси, стари буџет се продужује. Детаљи такве једне ситуације разрађени су у оквиру § 114⁶⁹ Видовданског устава. Такво продужавање је смислено због периода у ком не би важио стари буџет, а нови још није решен. Буџет се продужава за месец дана најмање и то у измосу једне дванаестине. То је разлог зашто се скупштинско решење о продужењу буџета назива буџетска дванаестина. Следећа одредба Видовданског устава, дакле § 115,⁷⁰ може се упоредити са § 110 Устава Краљевине

⁶⁷ (§ 113) Сваке године Народна Скупштина одобрава државни буџет који вреди само за годину дана.

Буџет се мора поднети Народној Скупштини најдаље за месец дана од дана њеног састанка. Једновремено са буџетом подноси се Народној Скупштини на увиђај и одобрење и завршни рачун последње истекле рачунске године.

Народна Скупштина не може предложене партије увећавати, а може их смањивати и изоставити.

Буџет се одобрава по партијама.

Начин састава и извршења буџета прописале се законом.

Уштеда једне буџетске партије, или буџетске године, не може се утрошити на подмирење потреба друге партије или године, без одобрења Народне Скупштине.

⁶⁸ Слободан Јовановић, Уставно право Краљевине СХС, 321 стр.

⁶⁹ (§ 114) Док не одобрени поднесени јој буџет, Народна Скупштина може одобравати дванаестине за један или више месеци. Ако је Народна Скупштина распуштена пре него што је буџет решен, буџет истекле рачунске године продужује се указом најдуже за четири месеца.

⁷⁰ (§ 115) Државни порези и опште државне дажбине установљавају се само законом.

О државним зајмовима решава Народна Скупштина. Влада је дужна да Народној Скупштини поднесе Главном Контролом оверени тачан извештај: да ли су уговори о зајмовима закључени и извршени у смислу закона.

Белгије који гласи: “Сви порези које убира држава могу да буду уведени само законом...” У овом случају скупштинско право одобрења зајма стоји у релацији са скупштинским правом одобрења пореза јер отплата зајма може бити реализована кроз установљење пореза. Наредни члан Видовданског устава, § 116,⁷¹ говори детаљно о пореској обавези⁷². Устав од 1903. године ово питање разрађује у § 170, § 171, § 172. Белгијски устав у свом § 112 каже: “ У материји пореза не могу се уводити привилегије. Само законом се могу установљавати ослобођења или смањења пореза.” У контексту § 117⁷³ Видовданског устава приметна је сличност са решењем § 175 и § 176 Устава од 1903. године. Члан 118⁷⁴ Видовданског устава регулише детаље којима се дефинишу овлашћења Главне контроле. Аналогно § 116 Устава Краљевине Белгије о овом питању каже следеће: “Чланове Рачунског суда именује Представнички дом на време утврђено законом. Овај суд је надлежан да испитује и ликвидира рачуне опште управе и свих рачунопологача према државној благајни. Он се стара да ниједан члан буџетских расхода не буде прекорачен и да не буде извршено никакво преношење средстава. Он закључује рачуне различитих органа државне управе и надлежан је да у ту сврху прикупља сва потребна обавештења и рачунске документе. Општи државни завршни рачун поноси се домовима са примедбама Рачунског суда. Овај суд се организује законом.”

⁷¹ (§ 116) Пореска обавеза је општа, и све су државне дажбине једнаке за целу земљу.

Пореза се плаћа по пореској снази и прогресивно.

Краљ и Наследник Престола плаћају државни порез на приватно имање.

Никаква помоћ стална ни привремена, никакав поклон ни награде, не могу се дати из државне благајнице, ако нису основани на закону.

⁷² Прогресиван порез на доходак уведен је први пут у Пруској 1853, а затим у другим земљама (Британија 1907, САД 1913, Француска 1917).

⁷³ (§ 117) Државном имовином управља Министар Финансија у колико то закони друкчије не нареду. О начину отуђења државних добара донеће се нарочити закон.

Право монопола припада држави.

Руде, лековите воде и врела и природне снаге својина су државна.

О давању рударских, индустријских или ма којих других повластица донеће се нарочити закон.

⁷⁴ (§ 118) За преглед државних рачуна и надзирање над извршењем државног и обласних буџета постоји Главна Контрола као врховни рачунски суд.

Председника и чланове Главне Контроле бира Народна Скупштина из кандидационе листе, коју саставља Државни Савет и на којој је предложено два пута онолико кандидата колико је празних места.

Председник и половина чланова Главне Контроле морају бити правници. Остали чланови треба да су били Министри Финансија или да имају 10 година указне службе у финансијској струци.

Председник и чланови Главне Контроле уживају исту непокретност као и чланови Државног Савета. Ближе одредбе о саставу, надлежности и поступку Главне Контроле донеће се посебним законом.

Законом ће се одредити у којима ће случајевима против одлуке Главне Контроле имати места жалби Касационом Суду.

Главна Контрола прегледа, исправља и ликвидира рачуне опште администрације и свих рачунопологача према државној благајници. Она мотри да се не прекорачи ни један издатак по буџету и да се нека сума не преноси из једне буџетске партије у другу. Она завршује рачуне свих државних управа и дужна је прикупљати све потребне доказе и обавештења.

Завршни државни рачун подноси се Народној скупштини на решење са примедбама Главне Контроле и то најдаље за једну годину, рачунајући од завршетка сваке рачунске године.

ОДЕЉАК 11. Војска

У § 119⁷⁵ је војна обавеза проглашена општом. Одредба садржи исти смисао као и § 194 и § 195 Устава од 1903. године. У тексту белгијског устава стоји у § 118: *“Начин регрутовања армије одређен је законом. Законом се исто тако регулишу унашређења, права и дужности војних лица.”* Велики критицизам је био упућен § 120 Видовданског устава који је установљавао војне судове који би функционисали независно од редовних судова. Даље регулисање ове материје о војним судовима је у оквиру § 121.⁷⁶ Члан 122⁷⁷ Видовданског устава врло је сличан као § 198 Устава од 1903. године који гласи: *“Нико не може добити државну службу, ако није по одредбама војних закона, свој рок у војсци одслужио или од војне службе ослобођен.”*⁷⁸ Последњи члан овог одељка то јест § 124⁷⁹ говори о забрани да се страна војска узима у службу неше државе и обрнуто. Иста решења присутна су и у § 199 Устава од 1903. године и у § 200 Устава од 1888. године. Устав Краљевине Белгије од 1831. године у свом § 121 има формулацију: *“Стране трупе могу да буду узете у службу државе, да окупирају територију или да пређу преко ње само на основу закона.”*

⁷⁵ (§ 119) Војна обавеза је општа, по одредбама закона. Устројство и величина војске и морнарице прописују се законом. Формирање јединица у законом одређеном обиму прописује Краљ уредбом, на предлог Министра Војног и Морнарице. Колико ће се војске држати под заставом одређује се сваке године буџетом.

⁷⁶ (§ 121) Кривике које учини грађанин у друштву са војником судиће грађански судови, а за време рата војни судови.

⁷⁷ (§ 122) Нико по навршетку 20. године не може добити државну службу или у њој остати, ако по одредбама војног закона није свој рок одслужио или од војне службе ослобођен.

⁷⁸ Видети исто и (§ 123) За одржање унутрашњег реда војска се може употребити само на захтев надлежне грађанске власти.

⁷⁹ (§ 124) Страна војска не може се узети у службу наше државе, а ни војска наше државе не може се ставити у службу неке стране државе, без претходног одобрења Народне Скупштине.

ОДЕЉАК 12.
Измене у Уставу

§ 125

О изменама у Уставу решава Народна Скупштина са Краљем.

§ 126

Предлог, да се у Уставу што измени или допуни, може учинити Краљ и Народна Скупштина.

У таквом предлогу морају се изреком именовати све тачке Устава које би се имале изменити или допунити.

Ако је предлог учинио Краљ, он ће се саопштити Народној Скупштини, па ће се затим Народна Скупштина одмах распустити и сазвати нова најдаље за четири месеца.

Ако је такав предлог потекао од Народне Скупштине, о њему се решава на начин предвиђен за решавање законских предлога већином од 3/5 од укупног броја чланова.

Кад предлог на тај начин буде усвојен, Народна Скупштина ће се распустити, а нова сазваће се најдаље у року од 4 месеца од дана кад је предлог усвојен.

И у једном и у другом случају Народна Скупштина може решавати само о оним изменама и допунама Устава, које садржи предлог на основу којег је она сазвана.

Народна Скупштина доноси одлуке већином од половине више један од укупног броја својих чланова.

Овакво решење о промени устава је први пут употребљено у уставима две скандинавске земље, у Норвешкој и Шведској. У наш устав га преузима из белгијског узора. Садржи у себи прикривени референдум, па је уставу дат нарочит степен чврстине.

- Устав Краљевине Белгије од 1831. године:

§ 131

Законодавна власт има право да прогласи да треба извршити ревизију уставних одредаба које она одреди.

Пре тога се два дома одмах распуштају.

Сагласно члану 71. сазивају се два новоизабрана дома.

Домови одлучују заједно са Краљем о тачкама изнетим на ревизији.

У овом случају домови могу да одлучују само ако је присутно најмање две трећине чланова који сачињавају сваки од домова; свака измена може да буде усвојена само ако добије две трећине гласова.

§ 127

У случају рата или опште мобилизације може Народна Скупштина за целу државну територију, а за случај оружане побуне за поједини њен део, нарочитим законом привремено обуставити ова права грађана: право удруживања, збора и договора, слободу кретања, неповредност стана, писама и телеграфских саопштења. На исти начин може се ограничити слобода штампе за случај оружане побуне у дотичном делу државе.

- Решење Вајмарског устава:

§ 48

Ако једна земља не испуњава своје обавезе на основу Устава или закона Рајха, председник Рајха може је на то присилити употребом оружане силе.

Ако су јавна безбедност и ред у немачком Рајху озбиљно поремећени или угрођени, председник Рајха може предузети потребне мере за поновно успостављање јавног реда и безбедности, а ако је потребно прибећи и помоћи оружаних снага. У том циљу може привремено обуставити у целини или делом, основна права утврђена члановима 114, 115, 117, 118, 123, 124 и 153.

Председник Рајха мора одмах упознети Рајхстаг о свим мерама предузетим на основу става 1 и 2 овог члана. Ове мере се морају повући на захтев Рајхстага.

У случају непосредне опасности од веће штете, влада земаље може предузети на својој територији привремене мере у смислу оних из става 2. На захтев председника Рајха или Рајхстага морају се повући ове мере. Законом Рајха утврдиће се појединости.

ОДЕЉАК 13.⁸⁰ Прелазна наређења⁸¹

⁸⁰ Неће бити детаљније анализе чланова садржаних у овом одељку из разлога што је кроз анализу претходних одељака Устава показана сличност или одсуство исте са одредбама страних правних аката, што је донекле и сврха овог рада.

⁸¹ (§ 128) На првом састанку скупштинском после проглашења Устава, Престолонаследник Александар, као намесник Краља Петра I, у смислу чл 58. Устава полаже заклетву:
„У име Његовог Величанства Краља Петра I, заклињем се свемогућим Богом, да ћу Устав неповредан држати, да ћу по њему и законима владати, да ћу чувати јединство народа, независност државе и целину државне области, и да ћу у свима својим тежњама и делима добро народа пред очима имати. Тако ми Господ Бог помогао! Амин!“

(§ 129) Након тога народни посланици положиће у седници скупштинској пред председником Скупштине ову заклетву:

„Ја (име), заклињем се свемогућим Богом и свим што ми је по закону најсветије и на овом свету најмилије да ћу се у свом посланичком раду Устава придржавати и да ћу добро Краља и народа и јединство државе, по мојој души и мојем знању, увек пред очима имати.“

(§ 130) Привремени закони, уредбе, правилници и решења Министарског Савета и друга акта и одлуке са одређеним роком трајања, законског значаја издани у времену од 1. децембра 1818. год. до дана проглашења овог Устава, важе и даље као закон, док се не измене или укину. У року од месец дана од проглашења Устава, влада је дужна спровести све привремене законе, уредбе, правилнике и решења Министарског Савета и друга акта и одлуке са одређеним роком трајања законског значаја Законодавном Одбору на преглед. Одбор, подељен у секције према гранама државне управе, пошто изврши њихов преглед, најдаље у року за 5 месеци, решиће у пленуму, које остају важности без измена, које се мењају а које се укидају. Неподнети привремени закони, уредбе, правилници и решења Министарског Савета и друга акта и одлуке са одређеним роком трајања законског значаја престају важити. Одлуке одборске прогласиће се као закон. Оне, о којима Одбор у постављеном року не донесе никакву одлуку, важе и даље у целини, док се не замене редовним законодавним путем.

Сви привремени закони, уредбе, правилници и решења Министарског Савета законског значаја који се тичу: аграрних односа у земљи, Народне Банке Срба, Хрвата и Словенаца, ликвидације мораторног стања, ликвидације правног стања створеног ратом и накнаде штете ратом причињене, уредба о зајму и о убрзању рада код судова, могу се мењати само законодавним путем.

(§ 131) До доношења закона о уређењу министарства, о Државном Савету, о Главној Контроли, о пословном реду у Државном Савету и о министарској одговорности привремено се проширује важност дотичних закона Краљевине Србије на целу државу, са изменама и допунама које буду извршене не начин предвиђен у чл. 133.

(§ 132) Док се у смислу чл. 57. овог Устава не донесе нови статут, остаје у важности статут прописан Краљем 30. августа 1909. године а објављен у „Српским Новинама“ 26. фебруара 1911. године.

(§ 133) За изједначење законодавства и управе у земљи установљава се краћи поступак.

Сви законски предлози, који имају за предмет изједначење законодавства и управе, поднесени било од владе или од појединих посланика, упућују се преко Председништва скупштине законодавном одбору.

Извештај законодавног одбора са предлогом који је одбор усвојио, шаље се Народној Скупштини на решавање. О овим законским предлозима Скупштина решава поименичним гласањем једанпут и у целини, прима ли их или одбацује. Пре гласања може по један представник сваке парламентарне групе дати кратку изјаву.

Овакав краћи поступак за изједначење законодавства и управе у земљи може се применити за 5 година од дана ступања на снагу Устава, али се тај рок може законом и продужити.

Док траје Уставотворна Скупштина као Законодавна Скупштина, Уставни Одбор вршиће дужност овога Законодавног Одбора.

(§ 134) При ступању на снагу овога Устава остају привремено садашње покрајинске управе, свака на челу са покрајинским намесником, кога именује Краљ на предлог Министра Унутрашњих Дела. Покрајински намесник врши покрајинску управу преко шефова одељења под непосредним надзором Министарства Унутрашњих Дела, а као орган надлежних министара, на основу досадашњих закона и уредаба (наредаба).

Закони донесени после ступања на снагу овога Устава не могу доделити покрајинским управама нове дужности.

О поступном преношењу послова покрајинских управа на поједина министарства и поједине области по одредбама донесеним на начин предвиђен у чл. 135. одлучиваће Министарски Савет, по саслушању дотичног покрајинског намесника.

Док буду трајале покрајинске управе, одељења појединих министарстава у покрајинама дужна су да за своје предлоге општег карактера или који се односе на службено особље, затраже мишљење покрајинског намесника пре министарског решења.

Странке имају право жалбе Државном Савету о административним споровима, у којима одлучује привремена покрајинска управа као прва и последња молба. Саобразно овој дужности спремиће се у Државном Савету шта је потребно. Административни је спор само између приватног или правног лица с једне и управне власти с друге стране; а постоји онде, где је наредбом или решењем управне власти право приватног или правног лица повређено противу законских нарешења. По томе није спор онде, где је законом остављено привременој покрајинској управи или административној власти, како да поступи, оцени или реши ствар.

(§ 135) Предлог закона о подели земље на области и о уређењу области (чл. 95. и 96.) као и о преносу досадашње покрајинске надлежности на министарства и обласне управе (чл. 134.) влада је дужна у року од 4 месеца поднети Народној Скупштини на решење. Ако Народна Скупштина не би ове законе у року од три месеца решила, имају се исти донети по прописима чл. 133. о изједначењу законодавства и управе у земљи; а у колико ни по том краћем поступку не би ови закони били донесени у даљем року, од два месеца, имаде се наредити Краљевском уредбом у року од месец дана подела земље заједно са разграничењем покрајинске управе у смислу чл. 95. и 96. Устава. Та се уредба може мењати само законодавним путем. Ако се подела земље не би вршила ни по првом ни по другом ставу овога члана, него по трећем, онда се имају основати у Хрватској и Словенији четири области.

Исто тако, ако се подела земље врши уредбом, по овом члану, Црна Гора из 1913. године са котаром Бококорским а без округа плеваљског и бјелопољског важиће као област и вршиће функцију области по овоме Уставу.

Законом о разграничењу области, Босна и Херцеговина ће се разделити у области у својим садашњим границама. Док се то законом не уреди, окрузи у Босни и Херцеговини важе као области. Спајање тих области врши се одлуком обласних скупштина дотичних области донетом већином од 2/3 гласова у границама одређеним 3. ставом чл. 95. Устава. Поједине општине или срезови могу се из својих области излучити и припојити другој области у садашњим границама Босне и Херцеговине или изван њих, ако на то пристану њихова самоуправни представништва одлуком од 3/5 гласова и ту одлуку одобри Народна Скупштина.

Окрузи (жупаније, окружја) остају као јединице државне управе док се не укину законом. Њихов круг рада регулисаће закон.

Ликвидација самоуправе округа провешће се у корист области и срезова чим буду организоване области.

(§ 136) До новог закона о чиновницима, предвиђеног у чл. 106. Устава, важе садашњи закони о дужностима и правима чиновника. Нови закон има садржавати прелазна наређења у циљу ревизије и распореда управног чиновништва и бити донет најдаље у року од 2 године од ступања на снагу овог Устава, до када ће се извршити и ревизија чиновништва.

(§ 137) Председници судова и све судије којима је Уставом или законом ујамчена сталност задржавају се и даље на својим положајима и дужностима у суду. У осталим крајевима осим пређашње Краљевине Србије сталност за поједине судије може бити обустављена у року за годину

дана по доношењу овога Устава. У томе року Министар Правде образоваће комисије из судија виших судова за ове крајеве, с којима ће договорно утврдити за које судије поименично неће важити ова сталност.

Потребна попуњавања упражњених председничких и судијских места вршиће се по законима који сада постоје.

Судије, који су постављени или буду постављени по закону о привременом попуњавању чиновничких места за време рата или по другом ком закону или уредби привремено, дужни су у року од једне и по године по ступању на снагу овога Устава положити судијски испит. Који од њих то не учини у одређеном року, разрешиће се одмах од судијске дужности.

Касациони Суд у Београду, Сто Седморице у Загребу, Врховни Суд у Сарајеву, Велики Суд у Подгорици и одељење Касационог Суда у Новом Саду, радиће до новог уређења једног Касационог Суда за целу земљу по досадашњем и сматраће се као одељења Касационог Суда.

(§ 138) Може се забранити излагање, односно растурање новина и штампаних списа, који изазивају: мржњу противу државе као целине, верски или племенски раздор, а тако исто и кад посредно позивају грађане да силом мењају Устав или земаљске законе, само ако се из написа очевидно види, да се њиме иде на тако позивање грађана. Пропис чл 13. став 3, о извршењу забране важи и овде. Када престане нарочита потреба ови се прописи могу укинути законом.

(§ 139) Док се не донесе закон о повластицама у смислу чл. 117. Устава, све повластице издате до дана проглашења Устава имају се ревидирати на начин предвиђен у чл. 133. Устава. Код повластица за сечу државних шума, ревизијом утврђене цене (таксе) имаће повратну важност од 1. децембра 1918. год.

(§ 140) Кад овај Устав ступи на снагу, Уставотворна Скупштина изабрана 28. новембра 1920. год. претвара се у обичну Законодавну Скупштину, са роком трајања предвиђеним изборним законом за Уставотворну Скупштину.

(§ 141) Док се на основу овога Устава не донесе нов закон о изборима народних посланика, важиће закон на основу кога су извршени избори на дан 28. новембра 1920. год. с изменама којима ће се довести у сагласност с овим Уставом. Те ће се измене извршити на начин предвиђен по чл. 133. овога Устава и важиће кад добију Краљеву санкцију.

Одбор може учинити и потребне измене у роковима које тај закон предвиђа, а сем тога је овлашћен да пропише и начин на који ће се извршити подела мандата на поједине кандидатске листе према броју гласова.

ОДЕЉАК XIV.

Закључне одредбе

(§ 142) Овај Устав са прелазним наређењима ступа у живот кад га Краљ потпише а обавезну снагу добија кад се обнародује у „Службеним Новинама“. Од тога дана престају важити сви правни прописи који би били њему противни.

О извршењу овога Устава стараће се Председник Министарства и сви министри.

Препоручујемо Нашем Министру Припреме за Уставотворну Скупштину и Изједначење Закона да овај Устав обнародује, а свима министрима да се о извршењу његовом старају, властима пак, заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме да му се покуравају.

Закључне напомене

Смисао овог рада је био да укаже на све оне одредбе Видовданског устава које су преузете из страних правних аката, које су израђене под утицајем неког страног института. То је ипак један Сизифов посао који није могуће једном за свагда завршити. Неопходна је увек доза извесне опрезности када се аналитички посматрају две одредбе из два различита уставна система. Да ли је та сличност међу њима производ угледања млађе на старију одредбу или пука случајност? Који је све пут неки правни институт морао прећи и какве модификације претрпети (поготову када је реч о већој временској дистанци) док није нашао своје место у Видовданском уставу? Бројна питања се увек наново отварају када је реч о овако сложеној теми. Уставни текстови нису једна права линија изникла из уставног права. Сваки устав за себе, па и Видовдански, има своју опширну и нарочиту историју, своју причу и своју душу. Сваки устав оставља неки свој траг у општој уставној историји, колико год да је једноличан и неинспиративан за друге уставне системе. Осим тога, целокупан живот људски немогуће је проживети без сагледавања туђег мишљења, религије, културе, обичаја. Ни уставност, као ни сви други аспекти живота, не може бити лишена прожимања и преплитања са неким другим концепцијама и решењима. Видовдански уставни текст има нарочит значај јер је био круна уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Ма колико његова сврха била потиснута у сасвим другу раван под утиском неуспеха заједничке државе, Видовдански устав је представљао бар у неком тренутку један нови почетак, једну нову наду у неке боље дане. Изненађуја је чињеница да поред многих опречних ставова, различитих виђења уређења будуће државе, Видовдански устав није нарочито иновативан. Новостворени устав није рефлектовао посебност државе у оној мери у којој се то могло очекивати. Базиран је на Уставу од 1903. године, али опет остаје својствен и уникатан, као нарочита залога за стварање заједничке државе. Међутим, неоспорно је да овај устав садржи неке нове напредне идеје које су разлог измена у уставним текстовима настале под утицајем социјалне демократије. У њему је уочљива превага нових идеја васпостављених непосредно након Првог светског рата. Стога, он као други наши уставни не одступа од те тенденције да буде раме уз раме са уставним текстовима свога доба. Он испољава тенденцију ширења демократизма на југословенском простору. „Према томе, историјска је неистина или бар пука идеолошка мистификација о некаквом тобожњем привилегованом положају српског народа, па сходно томе и систему националног угњетавања осталих народа, па и националних мањина,“ сматра

Стеван Врачар. У прошлости српски уставни су се одликовали посебном енергијом да афирмишу свој идентитет, да покажу свету идентитет своје нације, своје достојанство и слободу, а тако је било и са Видовданским уставом. У условима тешких искушења и борбе за опстанак наш народ није заборавио свој идентитет, већ је на маестралан начин показао колика је његова јачина. Тај целокупан доживљај историје уткан је у сваки устав понаособ, па и Видовдански. Проучавање уставне материје Видовданског устава са упоредноправног аспекта је битно јер показује не само који страни институти су утиснути међу његове редове, већ и како су они модификовани и прилагођавани замислима нашег народа. Кроз један такав рад се може разумети колика је важност познавања националне уставне историје, која је део једне опште уставне историје и која је без ње незамислива, једно као што општа уставни историја не може бити потпуна без овог уставног текста.

Литература

- Аврамовић С., *Опита правна историја – нови век*, Београд 2004.
- Бартуловић Ж., Ранђеловић Н., *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2012.
- Валтер Р., *Постанак, карактер и будућност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Загреб, 1988
- Вотсон А., *Правни транспланти – приступ упоредном праву*, Београд 2010.
- Вотсон А., „Право у књигама, закон и стварност: упоредноправни поглед“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2007.
- Врачар С., „Утицај епохалних идеја на српске уставе“, *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.
- Вучић, О., „Монархов отпор законодавној радњи у српским уставима,“ *Шест векова косовске битке 1389-1989.*, Београд, 1989.
- Вучић О., „*Конституисање Србије као модерне правне државе,*“ Београд, 1993.
- Глигоријевић Б. *Парламент и политичке странке у Југославији (1919-1929)*, Београд, 1979.
- Зрнић Л., *Видовдански устав и преуређење државе и друштва*, Београд, 1927.
- Зечевић, М., „Правни системи југословенске државе,“ *Архив за правне и друштвене науке*, 1-3/1996.
- Јанковић Д., „Уставни развитак Србије,“ *Шест векова косовске битке 1389-1989.*, Београд, 1989.

Јанковић, Д., “Улога напредних друштвених снага у стварању југословенске државе 1918. године”, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/1963.

Јанковић И., *Смрт у присуству власти*, Београд, 1985.

Јевтић Д., Поповић Д., *Правна историја југословенских народа*, Београд, 1994.

Јовичић М., *Велики уставни системи*, Београд, 1984.

Јовичић М., *Устав и уставност*, Београд, 2006.

Јовичић М., *О уставу - теоријски-компаративна студија*, Београд, 1977.

Јовичић М., „Какве нам поруке упућује уставна историја Србије”, *Анали Правног факултета у Београду*, 5/1989

Јовановић С., *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1995.

Кандић Љ., *Практикум из опште историје државе и права*, Београд, 1968.

Кандић Љ., *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Београд, 1979.

Кандић Љ., “Аграрно питање и Устав СХС из 1921. године”, *Институт за правну историју*, 2/1968

Кркљуш Љ., *Правна историја српскога народа*, Београд, 2013.

Марковић Р., *Уставно право*, Београд, 2013.

Марковић Р., *Уставно право и политичке институције*, Београд 2006.

Миливојевић М., “Страни утицаји на Уставе Србије и Југославије,” *Инострани утицаји на наше право*, (ур. М. Јовичић), Београд, 2002.

Милојевић М., „Страни утицаји на уставе Србије и Југославије”, *Два века српске уставности* (ур. А. Фира, Р. Марковић), Београд 2010.

Мрђеновић Д. (ур.), *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988.

Николић П., “Декларација права човека и грађанина од 1789. и права и слободе у српским уставима у 19. веку,” *Инострани утицаји на наше право*, (ур. М. Јовичић), Београд, 2002

Николић П., „Србија и њена уставотворна власт – некад и сад”, *Анали Правног факултета у Београду*, 5/1989.

Ницовић Ј., *Уставни развитак Југославије*, Београд, 2013.

Павловић М., “Форма и уставноправна техника српских устава,” *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.

Павловић М., *Српско право од 7. до 20. века*, Крагујевац, 2013.

Перовић М., “Устав за Краљевину Србију од 1903.” *Архив за правне и друштвене науке*, 1-2/2009.

Перић Д. М., *Спољна политика прве Југославије (1918-1941) и друге Југославије (1945-1992)*, Петровац на Млави, 2012.

Петров В., *Енглески устав*, Београд, 2007.

Поповић-Обрадовић О., “Парламентаризам у Краљевини Србији после 1903. године,” *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.

Поповић-Обрадовић О., *Каква и колика држава-огледи о политичкој и друштвеној историји Србије 19-21. века*, Београд, 2008.

Поповић-Обрадовић О., *Стојан Протић и уставно решење националног питања у Краљевини СХС*, Београд, 1988.

Подгорац И. Т., “Језик и стил устава Кнежевине и Краљевина Србије 1835-1903.” *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.

Подгорац И. Т., *Огледи о уставном праву*, Крагујевац, 2002.

Поповић Д., *Опита правна историја – стварање модерне државе*, Београд 2002.

Поповић М. Д., “Упоредни погледи на српске уставе,” *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.

Ранђеловић Н., Тодоровић-Крстић М., *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, Београд, 2009.

Рашић В., *Уставно упоредно право – о уставу у Србији и у страним државама*, Београд 1892.

Ситарски М., *Квантитивна анализа резултата избора за Уставотворну скупштину Краљевине СХС*, Београд, 1997.

Стојановић Д., “Права грађана у уставима Србије,” *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века* (ур. М. Јовичић), Београд 1990.

Стојановић Љ., *Неколике мисли о нашем новом државном уређењу*, Београд, 1919.

Twining W., „Diffusion of Law: A Global Perspective”, *Journal of Legal Pluralism*, 49/2004.

Фира А., *Видовдански устав*, Београд, 2011.

Чалић Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, 2010.

Чулиновић Ф., *Државноправни развитак Југославије*, Загреб, 1963.

Watson A., „Comparative Law: Law, Reality and Society (First Three Chapters of the Forthcoming Book)”, *Alan Watson Foundation*, Belgrade, 2007.

Watson A., „Legal Transplants and European Private Law”, *Alan Watson Foundation*, Belgrade, 2006.

Watson A., “Authority of Law; and Law,” Stockholm, 2006.

